

**“НАША ЗЕМЛЯ ПРОГОЛОШУЄ –
ВОНА БУЛА, Є Й ХОЧЕ БУТИ
УКРАЇНСЬКОЮ”**

**ДО 80-РІЧЧЯ
НЕЗАЛЕЖНОСТІ
КАРПАТСЬКОЇ
УКРАЇНИ**

**СТАВАЙТЕ
В РЯДИ
КАРПАТСЬКОЇ
СІЧІ!**

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Брошура створена за матеріалами виставки Українського інституту національної пам'яті «Наша земля проголошує – вона була, є й хоче бути українською»: до 80-річчя Карпатської України»

НАД БРОШУРОЮ ПРАЦЮВАЛИ:

Олександр Пагіря (автор текстів)
Володимир В'ятрович
Ярослав Файзулін
Володимир Бірчак
Максим Майоров

УКЛАДАЧ КАРТ:

Дмитро Вортман

РЕДАГУВАННЯ:

Богдан Завітій

У БРОШУРІ ВИКОРИСТАНО МАТЕРІАЛИ:

Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Київ
Галузевого державного архіву Служби безпеки України, Київ
Державного архіву Закарпатської області, Ужгород
Архіву Національного музею історії України у Другій світовій війні, Київ
Архіву Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія Терору», Львів
Архіву Центру досліджень визвольного руху, Львів
Archivu Ministerstva zahraničních věcí České republiky, Прага (Чехія)
Národního archivu, Прага (Чехія)
Vojenského historického archivu, Прага (Чехія)
Archiwum Akt Nowych, Варшава (Польща)
Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Берлін (Німеччина)
Archives of Ontario, Торонто (Канада)
Harvard Ukrainian Research Institute Archives, Бостон (США)
Архіву НТШ у Нью-Йорку (США)
Ukrainian History and Education Center Archives, Сомерсет (США)
Архіву газети «Свобода» (США)
Архіву журналу «Life» (США)
Архіву ОУН в Києві
Архіву Івана Ребрика
Архіву Сергія Музичука
Архіву Михайла Шелепця
Архіву Михайла Шваба
Архіву Михайла Петричка

ІНФОРМАЦІЙНІ ПАРТНЕРИ:

Е СПРЕСО

Gazeta.ua Україна молода

Новинарня

Тиждень

ГЛАВКОМ

УЛ: ЗАКАРПАТТЯ

Після революційних подій кінця жовтня 1918 року та падіння монархії Габсбургів на Закарпатті, що входило до складу Угорщини, постали нові представницькі органи – народні ради. Вони були неоднорідні за характером, складом і політичною орієнтацією. Одні орієнтувалися на Україну, другі прагнули залишити край у складі Угорщини, а треті – приєднати його до новоутвореної Чехословаччини.

Найбільш динамічно розвивалися події на самому сході краю – на закарпатській Гуцульщині. У селищі Ясіня 8 листопада 1918-го на багатотисячному віче було ухвалено резолюцію про об'єднання з Україною. Водночас створено Українську Національну Раду із 42 осіб (38 українців, 2 німців і 2 євреїв) на чолі зі Степаном Ключураком. Вона сформувала власні органи самоуправління та вступила у контакти з урядом ЗУНР у Станіславі, заклавши його війська зайняти територію краю. Про свою проукраїнську орієнтацію та бажання приєднатися до України висловились також Любовнянська, Свалявська, Хустська та Марамороська народні ради. Входження Закарпаття до складу ЗУНР було передбачено її багатьма правовими документами. Однак уряд республіки не хотів псувати відносин з Угорщиною, Чехословаччиною та Румунією, які претендували на контроль над регіоном. Тож допомогу закарпатським русинам-українцям керівництво ЗУНР вирішило надати неофіційно.

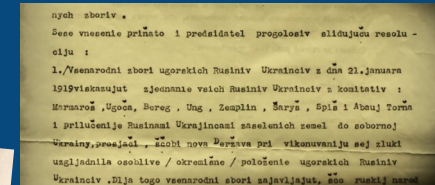
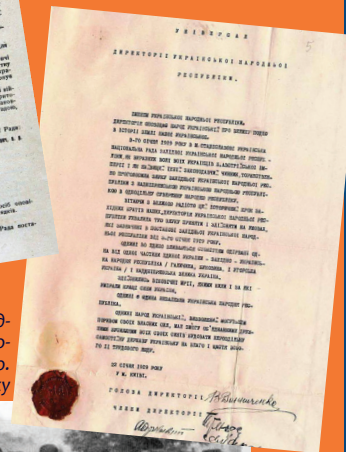
ПРОЩАННЯ З ІМПЕРІЄЮ: 1918-1919 рр.

Готель «Австрія» у Станіславі (нинішній Івано-Франківськ), де в січні 1919-го відбувалися засідання Української Національної Ради

Ухвала Української Національної Ради про об'єднання УНР і ЗУНР. 3 січня 1919 року

Фрагмент рішення Всенародних зборів угорських русинів-українців про об'єднання Закарпаття з Великою Україною. 21 січня 1919 року

Степан Ключурак – президент Гуцульської республіки – з донькою Ольгою

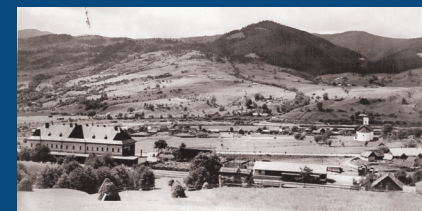
Універсал Директорії Української Народної Республіки про об'єднання із Західно-українською Народною Республікою. 22 січня 1919 року

Гуцульська Народна Рада – законодавчий орган Гуцульської республіки

Залізнична станція в Ясіні, де 8 січня 1919-го гуцульські добровольці на чолі зі Степаном Ключураком роззброїли угорську залозу

Селище Ясіня, у січні – червні 1919-го – столиця Гуцульської республіки. Фото початку ХХ ст.

«Коли оба делегати Мармарошу появилися на салі, всі члени Української Національної Ради піднялися з місць: мармарошанам зготовлено бурхливу овацію. Їх проведено серединою салі до естради, а сая і галерії греміли оплесками та окликами... Коли делегати вийшли на естраду, овація досягла верхка. Це була знову маніфестація української єдності та соборности. Президент Петрушевич привітав делегатів кількома словами, висказуючи надію, що так як Галичина об'єднується з Придніпрящиною, так і Закарпаття увійде в одну, соборну українську державу. Френетичні оплески й оклики покрили ці слова»

Зі спогадів державного секретаря закордонних справ ЗУНР Лонгіна Цегельського про прибуття делегації від Угорської Русі на засідання Української Національної Ради у Станіславові 3 січня 1919 року

З'їзд трьох рад в Ужгороді. 8 травня 1919 року

Дмитро Вітовський – державний секретар військових справ ЗУНР. На початку 1919-го – організатор походів УГА на Закарпаття

7–12 січня 1919 року окружні військові команди Галицької армії в Коломиї, Стрию та Самборі отримали накази відправити бойові групи у напрямку Ужгорода, Мукачева та Ясіня. Їхнім завданням було взяти під контроль головні лінії комунікації та допомогти місцевому населенню встановити українську владу. На Різдво, у ніч на 8 січня 1919-го, при допомозі добровольців із Галичини закарпатські гуцули роззброїли угорський батальйон у Ясіні та проголосили утворення Гуцульської республіки. Вона неформально вважалася складовою частиною ЗУНР, приєднання до якої відкладалося на майбутнє з огляду на несприятливі міжнародні обставини. Під впливом подій у Ясіні населення сусідніх сіл у цій частині Закарпаття створювало власні місцеві ради, перебираючи владу в угорських ставлеників. До війська Гуцульської республіки почали масово вступати добровольці. 12–17 січня українські війська (до 1,1 тис.) здійснили успішний похід на Мараморш-Сигіт і зайняли практично всю східну частину краю, однак зазнали поразки від румунської армії поблизу Сигітської Комори.

Дві інші групи УГА, відправленні на Ужгород та Мукачево, теж не мали особливого успіху. За цих умов, 21 січня 1919-го в Хусті на Всенародному з'їзді угорських русинів-українців 420 делегатів, обраних від 175 населених пунктів, ухвалили про приєднання краю до соборної України. 22 січня 1919 р. на Софійській площі у Києві було урочисто проголошено Акт Злуки УНР та ЗУНР. У ньому було зафіксовано і входження Закарпаття (Угорської України) до соборної УНР. Однак її уряд не мав реальних військових засобів, щоби втілити цю мету. До кінця квітня 1919 року східну частину Закарпаття, до Берегового, окупували румуни. Центральну, з Мукачевом, контролювали угорці, а західну, разом із Ужанською долиною, зайняли чехословацькі війська.

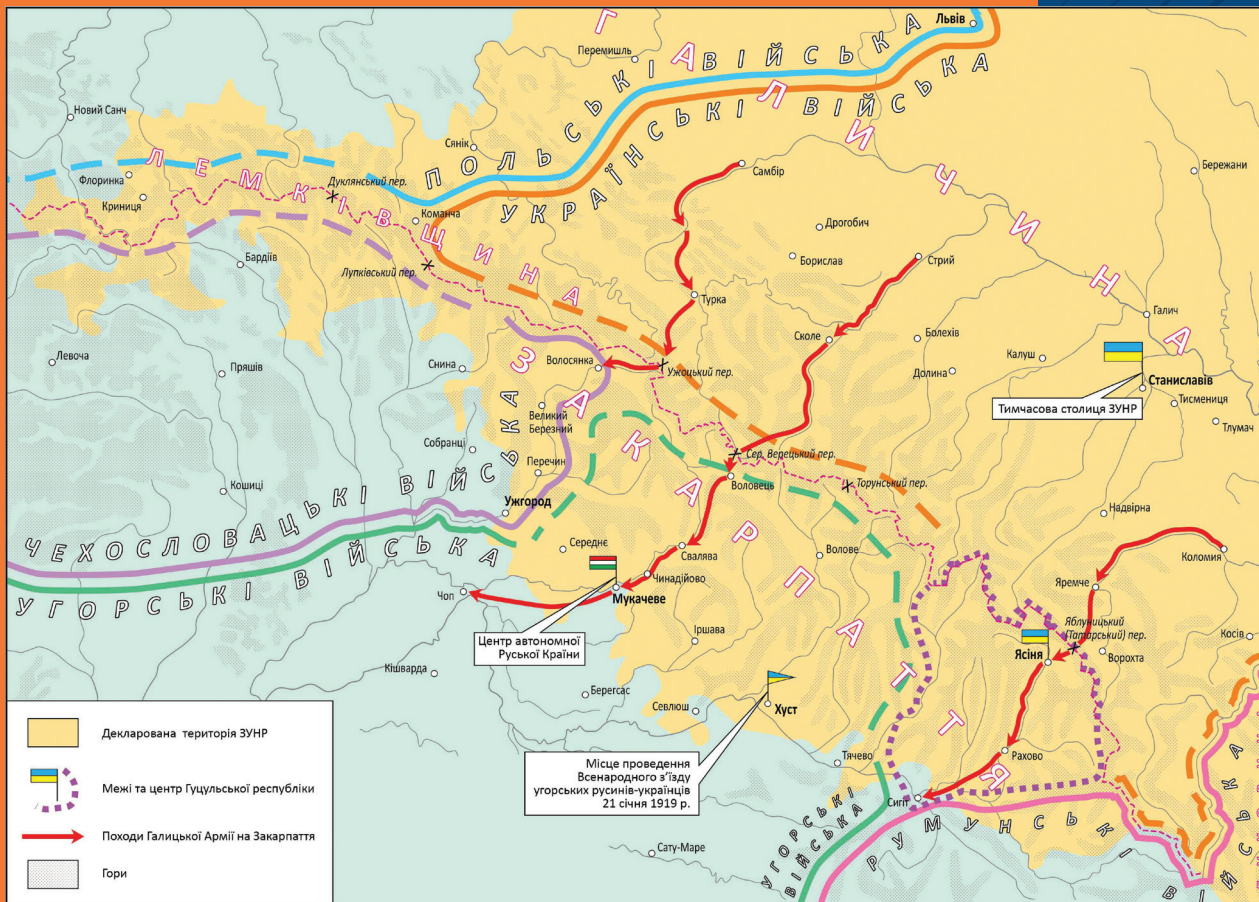
Останній український політичний анклав у краї – Гуцульська республіка – проіснувала до 11 червня 1919 року, коли її територію за мандатом Антанти зайняли румунські війська. З огляду на неможливість приєднання до України, 8 травня 1919-го в Ужгороді на спільному засіданні найбільших народних рад було ухвалено рішення про входження Закарпаття до складу новоутвореної Чехословацької республіки на правах автономії.

Вояки групи УГА, учасники походу на Мараморш-Сигіт 12–17 січня 1919 року

Центральна вулиця селища Ясіня, початок XX ст.

ЗУНР і Закарпаття у 1918-1919 рр.

Гуцульські добровольці, учасники походу на Мараморощ-Сигет 12–17 січня 1919-го

ПІД УРЯДУВАННЯМ ПРАГИ

Закарпаття, за умовами Сен-Жерменського мирного договору, підписаного 10 вересня 1919 року, увійшло до складу Чехословацької республіки під офіційною назвою Підкарпатська Русь. Договір передбачав, що край отримає автономні права, надто ж у сфері самоврядування. Більш чітко правовий статус Закарпаття було визначено в конституції Чехословацької республіки від 29 лютого 1920 року. Підкарпатська Русь отримала право на власний законодавчий орган – сойм, який міг видавати закони щодо мови, релігії та освіти, на представництво в чехословацькому парламенті, а також на губернатора краю. Однак празький уряд до 1938-го свідомо зволавав з наданням цієї автономії, остерігаючись відцентрових тенденцій у державі. Водночас конституційне законодавство ЧСР принесло на Підкарпатську Русь демократичний політичний режим з усіма його правовими інститутами, громадянськими свободами та правами, багатопартійністю, плюралізмом і парламентаризмом. Це сприяло становленню громадянського суспільства у краї.

Одним із ідейних натхненників та лідером українофільського руху на Закарпатті у міжвоєнний період був греко-католицький священник, багаторічний директор Ужгородської учительської семінарії о. Августин Волошин. Він був послом (депутатом) до чехословацького парламенту, а 1933-го очолив Народно-християнську партію, що стояла на проукраїнських позиціях. Українофіли наголошували на етнічній, лінгвістичній та культурній єдності місцевого слов'янського населення із рештою українського народу по другий бік Карпат і активно працювали над підвищенням його національної свідомості. Вони об'єдналися в Першій Руській (Українській) Центральній Народній Раді, що черпала свою легітимність іще з 1918–1919 років.

Кінний відділ ясінської «Січі» на чолі з Дмитром Климпушем під час святкування тисячоліття св. Вацлава у Празі. Українці пройшли маршем у козацьких і гуцульських одностроях. 28 вересня 1935 року

Урочистий з'їзд з нагоди відкриття будинку Просвіти в Ужгороді. 1928 р.

Інтерновані вояки УГА в Ужгороді. Перед строєм стоїть начальний командант УГА (1918) і віце-консул ЗУНР в Ужгороді (1921–1923) полковник Гнат Стефанів

Народний дім «Просвіти» в Ужгороді, відкритий 1928 року

Пластовий табір у селі Солочин. Підкарпатська Русь, 1934 рік

Початкова школа на Підкарпатській Русі. 1930-ті

Пластуни з Чинадієвого.
Підкарпатська Русь, 1930-ті

Святкова хода
пластунів на Свято
Матері. Хуст,
17 травня 1936 року

Просвітянський хор
села Росішка на
Рахівщині. 1930-ті

Велику роль у становленні української національної ідентичності на Підкарпатській Русі відіграли культурні та спортивні товариства – «Просвіта», «Пласт» та «Січ». Не мала заслуга тут була емігрантів із Галичини та Наддніпрянської України: працюючи учителями та дрібними службовцями, вони брали активну участь у національно-культурному житті місцевої людності. У 1930-х тут також розгорнула свою діяльність Організація Українських Націоналістів (ОУН). Вона зосереджувалася переважно на легальній роботі серед молоді.

Головними опонентами українофільства в краї виступали русофільські політичні організації, які мали високих покровителів у Празі, Будапешті та Варшаві. Русофіли вважали, що корінне населення краю належить до «великого російського народу». Наприкінці 1930-х, після тривалого протистояння, український рух узяв гору над русофільством. Діяльність українських організацій на Закарпатті в міжвоєнний період заклала основу, на якій у 1938–1939-му постала Карпатська Україна.

«Товариство «Просвіта» у нашому селі знаходилося у школі. Там проходили святкові зібрання, там проходили вечори, проходили різні програми, проходили різні концерти. Ну, звичайно, українського спрямування... Там, якраз от звучало наше слово і наша пісня, яка також є основним складником нашого національного пробудження і нашої національної свідомості української... При «Пласті» були заняття: були співи, були потім заняття по природознавству... Ну і крім того, майже кожного літа ми відвідували або організували пластові ватри і брали участь у пластових сходах, пластових з'їздах, які находилися у селах Мукачівської округи... Так що це якраз і впливало на наш розвиток, так би мовити, національної свідомості»

Михайло Шваб (1922–2013),
с. Великі Лучки
Мукачівського р-ну
Закарпатської обл.

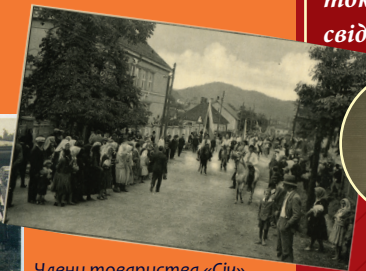

Товариство «Січ». Рахівщина, 1937 рік

Учасники товариства
«Просвіта» села Косівська
Поляна біля новозбудованої
церкви. 1938 рік

Члени товариства «Січ»
на святі товариства
«Просвіта» у Перечині.
1937 рік

ПРОГОЛОШЕННЯ АВТОНОМІЇ

Адольф Гітлер тріумфально вступає в Судетську область Хеб (Егер), 3 жовтня 1938 року

Будівля губернського правління, де засідав автономний уряд Підкарпатської Русі в Ужгороді

Андрій Бродій – перший прем'єр-міністр автономного уряду Підкарпатської Русі (11–26 жовтня 1938 року), був звинувачений у державній зраді й заарештований

Зайняття польськими військами Тешинської Сілезії. Початок жовтня 1938 року

Едмунд Бачинський, міністр внутрішніх справ автономного уряду Підкарпатської Русі (11 жовтня – 1 грудня 1938 року)

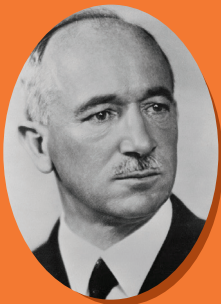
Без жодного пострілу 13 березня 1938 року Німеччина поглинула Австрію. Від Праги Берлін натомість вимагав передати йому територію Судетської області, де жило 3,5 млн німців. Уряди Великої Британії та Франції тоді ще потурали територіальним вимогам Адольфа Гітлера, намагаючись відтягнути початок нової великої війни.

29-30 вересня 1938 року відбулася Мюнхенська конференція за участі рейхсканцлера Німеччини Адольфа Гітлера та прем'єр-міністрів: Італії – Беніто Муссоліні, Великої Британії – Невілла Чемберлена та Франції – Едуарда Далад'є. Вони підписали угоду про передачу Судетської області від Чехословаччини до Німеччини. Париж і Лондон взяли на себе гарантію нових кордонів ЧСР. Німеччина та Італія, зі свого боку, такі гарантії обіцяли після задоволення територіальних претензій до ЧСР з боку Угорщини та Польщі.

Одразу ж після Мюнхена, 30 вересня 1938 року, Польща надіслала Чехословаччині ультиматум з вимогою передати їй область Тешинської Сілезії. Празький уряд змушений був погодитися. На початку жовтня 1938-го польські підрозділи зайняли територію, якої домогалася Варшава.

Угорщина натомість спершу обмежилася так званою «малою війною» та дипломатичними заходами. У ноті від 2 жовтня 1938-го Будапешт запропонував Празі розпочати мирні переговори про забезпечення прав угорської меншини на самовизначення. Вони не дали бажаних результатів для угорської сторони: чехословацький уряд відмовився задовольнити територіальні претензії Будапешта на південні райони Словаччини та Підкарпатської Русі. Відтак 24 жовтня 1938-го угорський уряд за підтримки фашистської Італії офіційно висунув вимогу про міжнародний арбітраж для вирішення справи угорської меншини у Чехословаччині.

Едвард Бенеш,
президент Чехословаччини
у 1935–1938 роках

Учасники Мюнхенської конференції
29–30 вересня 1938 року

Ян Сирови, прем'єр-
міністр Чехословаччини у
жовтні-листопаді 1938-го

Тріумфальний вступ регента Угорщини адмірала
Міклоша Горті до Кошиць на півдні Словаччини.
Початок листопада 1938 року

Прем'єр-міністр автономного уряду
Карпатської України о. Августин Волошин
під час присудження йому звання почесного
доктора (honoris causa) в Українському
вільному університеті у Празі.
30 жовтня 1938 року

Постмюнхенський період Чехословацької держави, що ввійшов в історію як «Друга республіка», був короткий – усього лише півроку перед її зникненням. Усвідомлюючи катастрофічні наслідки Мюнхенського договору, президент ЧСР Едвард Бенеш 5 жовтня 1938-го подав у відставку й невдовзі емігрував на Захід. Президентські функції став виконувати прем'єр-міністр генерал Ян Сирови.

Щоби зберегти державу, чехословацька влада пішла на поступки домаганням словаків і карпатських українців. 11 жовтня 1938 року на вимогу політичних сил Підкарпатської Русі Прага призначила перший автономний уряд краю, який очолив русофіл Андрій Бродій. До нього ввійшло четверо представників русофільського табору (Бродій, Степан Фенцик, Едмунд Бачинський, Іван П'єщак) і двоє українофільського (Юліан Ревая та Августин Волошин). Перший кабінет автономії проіснував усього лише 15 днів.

Прем'єра Бродія через активність у підготовці плебісциту в краї задля прилучення Підкарпатської Русі до Угорщини та співпраці з її урядом звинувачено в порушенні «Закону про охорону республіки» й 26 жовтня 1938-го заарештовано чехословацькою поліцією. Зрада Бродія викликала недовіру Праги до лідерів русофільського руху. Новим прем'єр-міністром призначено лідера українофілів Августина Волошина, який того ж дня склав присягу на вірність Чехословацькій республіці. На вибір його кандидатури вплинули високий авторитет у краї Волошина й загалом лояльне ставлення до ЧСР, її конституційних основ і демократичних інститутів, прагнення «забезпечити самостійність Карпато-Української держави в рамках федерації».

«Українки й українці! Від середи зробили ми перші кроки до розбудови нашої країни. В Празі заграничні журналісти питали мене, чи з державністю не стане наша земля П'ємонтом до створення великої самостійної української держави. Тяжко вірити, щоб півмільйонове населення створило державу 50 мільйонною маси, та нема сумніву, що наші успіхи будуть електризуючою силою для цілого українства на всьому світі... Український нарід на найбільше на захід висуненій землі виборів собі волю і незалежність, що має велике значення для цілого українського народу. Сонце завжди сходить зі сходу, але може бути, що цим разом воно зійшло з заходу»

Із виступу міністра Юліана
Ревая на засіданні Української
Національної Ради в Ужгороді 16
жовтня 1938 року

АВГУСТИН ВОЛОШИН:

від учителя до президента

Прем'єр-міністр Августин Волошин у товаристві чехословацького хорунжого Сокола, шефа преси та пропаганди уряду Карпатської України Володимира Комаринського та секретаря Августина Дутки. Хуст, 1939 рік

Августин Волошин серед професорсько-викладацького складу Українського вільного університету у Празі. Перша половина 1940-х

Він був особистістю багатогранною: педагог, просвітитель, журналіст, громадсько-політичний і церковно-релігійний діяч. Народився Августин Волошин в с. Келечин, нині Міжгірського р-ну Закарпатської обл., у сім'ї греко-католицького священика. Навчався в ужгородській гімназії (1883–1892), на теологічному факультеті Будапештського університету, який закінчив 1896-го, у Вищій педагогічній школі в Будапешті (1899–1900). Після останньої здобув звання професора математики й фізики для горожанських шкіл, а 1897 року отримав диплом учителя народних шкіл. Того ж року був висвячений на священика і став капеланом Цегельнянської церкви в Ужгороді. Боронив інтереси греко-католицької церкви, її традиційний обряд, відіграв провідну роль в акції збереження церковнослов'янської мови в богослужінні та кирилиці в друку.

Тривалий час працював професором Ужгородської вчительської семінарії (1900–1917), а згодом став її директором (1917–1938). Підготував і видав 63 підручники. Водночас редагував єдину на той час у краї руську газету «Наука» (1903–1918), а також газету «Свобода» (1920–1938) та перший український щоденник «Нова свобода» (1938–1939). У 1920–1930-х був засновником, співзасновником, співпрацівником низки газет і журналів, зокрема; «Підкарпатська Русь», «Учительський голос», «Науковий збірник товариства "Просвіта" в Ужгороді», «Благовісник», «Місяцеслов». Належав також до засновників акціонерного товариства «Унію», що мало свою друкарню та книгарню (1902–1938). Був одним із основоположників товариства «Просвіта» (1920–1939), засновником Педагогічного товариства (1924), Учительської громади (1930–1938). Він був серед ініціаторів створення Підкарпатського банку, низки кооперативів.

Августин Волошин із сестрою Оленою на відпочинку в купелях Лугачовіце, Протекторат Богемії і Моравії. 1943 рік

Августин Волошин
(1874–1945).

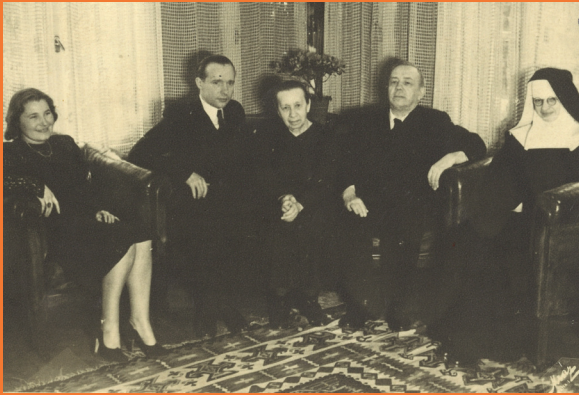

Родина Волошинів:
Емілія, Августин,
дружина Ірина й
сестра Ольга.
1893 рік

Отець Августин Волошин
відправляє літургію

Августин Волошин
передав власний
будинок в Ужгороді
під сиротинець.
1933 рік

У помешканні Августина Волошина у Празі.
1944–1945 роки. Зліва направо: учителька
Ільницька, інженер Михайло Дутка, Олена

Одна з останніх фотографій Августина
Волошина перед його арештом. Прага,
квітень 1945 року

Прем'єр-міністр Августин
Волошин із прийомними
дітьми. Хуст,
27 січня 1939 року

Політикою Августин Волошин почав займатися у 1918–1919-му. Спочатку входив до Ужгородської ради, а згодом став заступником Центральної Руської Народної Ради, що 8 травня 1919 року ухвалила рішення про входження Закарпаття до складу ЧСР. У 1919–1921-му був членом тимчасового урядового утворення – Директорії. У міжвоєнний період чітко дотримувався прочехословацької орієнтації. Був організатором і керівником Народно-християнської партії, обирався від неї послом чехословацького парламенту (1925–1929), займав посаду державного секретаря в уряді Андрія Бродія (11–26 жовтня 1938-го).

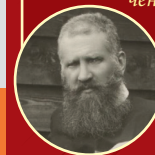
26 жовтня 1938 року чехословацький уряд призначив його прем'єр-міністром автономного уряду Карпатської України. Під час виборів до її Союму 12 лютого 1939-го обраний послом. 14 березня проголосив незалежність Карпатської України, а наступного дня її затверджено Союмом. На тому ж його засіданні 15 березня 1939-го обраний президентом Карпатської України. Після окупації краю військами гортистської Угорщини з членами свого уряду змушений був залишити край, осів у Празі.

На еміграції займався науковою та педагогічною роботою в Українському вільному університеті. Проїшов шлях від завідувача кафедри педагогіки до проректора філософського факультету та ректора. 15 травня 1945-го заарештований радянською військовою контррозвідкою «СМЕРШ», вивезений до Москви. Того ж року помер там у Бутирській в'язниці. Реабілітований у вересні 1991-го.

2002-го Августинові Волошину присвоєно звання Героя України посмертно.

«Трудно представити Вам ентузіазм і радість, з якою ціла наша суспільність, увесь український народ у Галичині, а особливо Церква і Духовенство прийняли відомість, що Ваша Ексцеленція обняли владу в Карпатській Україні. Уважаємо премудрим зарядженням Божого Провидіння, що Вас вибрало на провідника народові Закарпаття. Тому народові потреба й апостольської любові священника і мудрого проводу педагога, який би його виховував. Такого апостола, християнського педагога дав тому народові, дав нам усім Всевишній у Вашій особі. Зо страхом Господнім і встримуючи нераз віддих, слідимо за кожним Вашим кроком, свідомі небезпек, якими Ви з усіх сторін оточені, і безконечно важкого Вашого завдання. Пересилаючи Вам найщиріші мої побажання, запевняю Вас про щоденні мої молитви за Вашу Ексцеленцію і за підданих Вашій владі наших братів за Карпатами. Нехай Всевишній веде Ваші кроки і нехай наповняє Вас Божою премудрістю з неба, щоб Ви змогли повірений Вам нарід допровадити до повної свободи і всестороннього добробуту»

Із привітання митрополита УГКЦ
Андрія Шептицького з нагоди призначення Августина Волошина прем'єр-міністром Карпатської України.
28 жовтня 1938 року

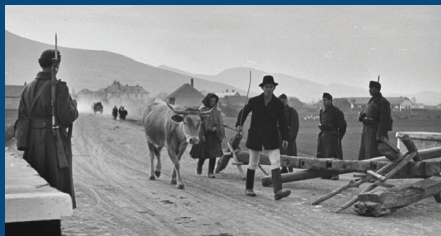
АНЕКСІЯ ПЕРШОЇ СТОЛИЦІ

Тільки-но новий уряд Підкарпатської Русі розпочав свою діяльність, як зазнав першої кризи. 2 листопада 1938 року відбувся перший Віденський арбітраж за участю Німеччини та Італії, за рішенням якого Чехо-Словаччина була змушена передати Угорщині південні округи автономних Словаччини та Підкарпатської Русі, де жили переважно угорці.

Карпатська Україна втратила понад 12 % своєї території (1523 км кв.) із 97 населеними пунктами, включно з найбільшими містами краю – Ужгородом, Мукачевом, Береговом. Із населенням – близько 175 тис. осіб, серед яких і понад 33 тис. русинів-українців.

Евакуація державних установ і майна з територій, що відходили до Угорщини, мала завершитися до 10 листопада 1938-го. Уряд Августина Волошина був змушений перенести свою канцелярію з Ужгорода до провінційного 16-тисячного містечка Хуста, що став новою столицею українського автономного краю в складі ще більш обкраяної федеративної Чехо-Словаччини.

Основну частину роботи з евакуації державного майна й установ виконувала чехословацька армія. Через цілковиту втрату залізничного сполучення, перевезення рухомого майна із зайнятих угорцями територій відбувалося переважно військовими колонами. Між 14 листопада та 20 грудня 1938-го 3200 військових автівок перевезли трасою Пряшів-Хуст 19200 тонн вантажів, подолавши загалом 1 740 000 км. Ця «дорога життя» забезпечувала життєві потреби автономії.

Віденський арбітраж призвів до порушення головних комунікаційних, економічних і торговельних зв'язків у межах краю

Вступ угорських військ у Мукачево. Листопад 1938-го

Евакуація державного майна в Ужгороді. Орієнтовно 10 листопада 1938 року

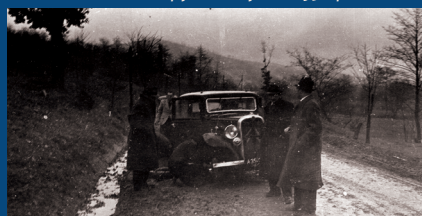
Готель «Коруна» в Хусті. 1938 рік

Вулиця Томаша Масарика в Хусті. 1938 рік

Евакуація з Ужгорода

Делегація ОУН на чолі з Ярославом Барановським під час подорожі до Хуста. Листопад 1938-го

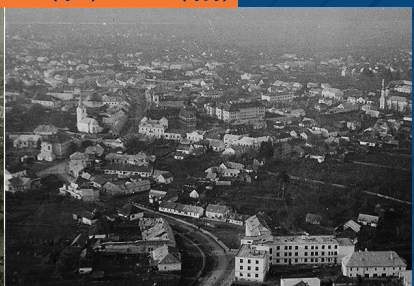
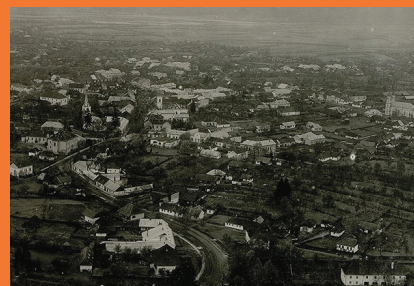

Монастир отців-василіян на Чернечій горі в Мукачеві. Новий кордон пройшов тут по річці Латориця на північ від міста

Маніфест Першої Української Центральної Ради, виданий після переїзду автономного уряду Карпатської України до Хуста. 10 листопада 1938-го

Місто Хуст до чехословацького періоду (1918) та після (1939)

Угорські солдати під час підняття угорського прапора на Мукачівському замку. Листопад 1938-го

Закарпатські угорці зустрічають угорські війська у Берегові. Листопад 1938-го

Угорські гонведи на мукачівському замку на тлі панорами міста. Внизу видно колишні бараки чехословацької армії, які тепер перейшли до угорської. Листопад 1938 року

Угорські гонведи на центральній вулиці окупованого Ужгорода. Листопад 1938-го

«За інформацією від окремих органів, евакуація Ужгорода відбувається відносно задовільно, Мукачева добре, не вистачає вагонів, бо поїзди, які відправляються на захід, повертаються дуже пізно, але є надія, що вчасно буде евакуйовано майже усю державну власність. Армія повністю зайнята евакуацією. Ділянки передаються угорському війську в повному порядку. На Підкарпатській Русі спокій. Уряд поки що працює в Ужгороді. До Хуста переміститься 8.11 ввечері»

Чехословаччина за результатами Мюнхенської конференції та Першого Віденського арбітражу.

Із телеграми чехословацького зв'язкового офіцера при автономному уряді Карпатської України підполковника Карела Лукаса. 6 листопада 1938 року

Угорські танкетки на вулицях Мукачева. Листопад 1938 року

ТВОРЕННЯ ДЕРЖАВИ

Прем'єр-міністр Карпатської України Августин Волошин із радником Михайлом Кочерганом у робочому кабінеті. Хуст, 1939 рік

Керівник міністерства культури, шкільництва та народної освіти Августин Штефан, прем'єр-міністр Августин Волошин, міністр господарських справ Юліан Ревай і шеф преси та пропаганди Володимир Комаринський. Прага, травень 1939-го

Національні збори у Празі 22 листопада 1938 року ухвалили конституційні закони про автономію Словаччини та Підкарпатської Русі. Чехословаччина офіційно стала федеративною республікою. Троє членів уряду Підкарпатської Русі ввійшли до центрального уряду в Празі. У найближчі п'ять місяців передбачалось провести вибори до представницького законодавчого органу автономії – крайового Сейму. Той мав право змінити назву краю та визначити офіційну мову урядування. Та вже 25 листопада уряд Августина Волошина розпорядився про запровадження у краї української мови, а в кінці грудня розпушина земський (крайовий) уряд у Хусті її офіційно дозволив поряд із «Підкарпатська Русь» уживати назву «Карпатська Україна».

Одним із пріоритетних напрямів політики уряду Волошина була законотворчість, щоб наповнити реальним змістом автономний статус краю у складі Чехо-Словацької республіки. Попри напруженість міжнародної ситуації в Європі, Закарпаття було єдиним регіоном із українським населенням, що в міжвоєнний період виборолло права певною мірою проводити власну внутрішню та зовнішню політику, а відтак – здійснити спробу сформуванати свою державність.

На середину листопада 1938 року автономний уряд Підкарпатської Русі складався з чотирьох міністерств: внутрішніх справ (міністр Едмунд Бачинський), культури, шкільництва та народної освіти (завідував Августин Штефан), юстиції (завідував Августин Дутка), господарських справ і комунікацій (міністр Юліан Ревай). Кожне міністерство складалося з низки ресортів (відділів). Приміром, міністерство комунікацій мало їх вісім: господарства, фінансів, залізниць, пошт, телефонів і телеграфів, охорони здоров'я, торгівлі і промислів, громадських робіт, соціальної опіки. При уряді Волошина було створено службу безпеки, управління поліції в Хусті, відділ преси та пропаганди.

Будівля в Хусті, де засідав уряд Карпатської України. 1938 рік

Закон про автономію Підкарпатської Русі від 22 листопада 1938 року. Газета «Український тиждень», Прага, 30 грудня 1938-го

Референт міністерства господарських справ, інженер Леонід Романюк і керівник міністерства культури, шкільництва та народної освіти Августин Штефан. Хуст, грудень 1938-го

Міністр торгівлі та комунікацій Юліан Ревай

У канцелярії автономного уряду в Хусті, зліва направо: міністр Юліан Ревай, прем'єр Августин Волошин, його особистий секретар Іван Рогач і радник Михайло Кочерган. 1939 рік

Прем'єр Августин Волошин із особистим секретарем Іваном Рогачем (праворуч) і юридичним радником Августинио Дуткою (ліворуч) біля будівлі уряду в Хусті. 1939 рік

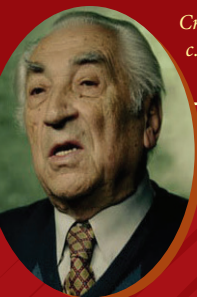
Уряд Карпатської України. Сидять (зліва направо): радник д-р Михайло Кочерган, прем'єр Августин Волошин, міністр Юліан Ревай. Стоять (зліва направо): державні службовці Отто Павлюх, Іван Рогач, Василь Лацанич, Андрій Ворон, Михайло Попович, інженер Леонід Романюк, Михайло Горват, Микола Бабота. Хуста, 1939 рік

Іван Рогач – секретар прем'єра міністра уряду Карпатської України

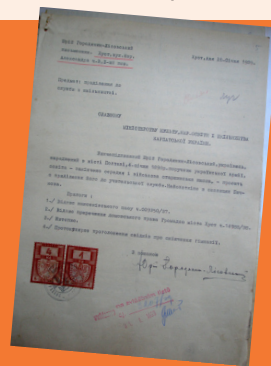
Єврейська громада Хуста. 1930-ті

Степан Стойка (1920 р.н.), с. Кричово Тячівського р-ну Закарпатської обл.

Інтереси національних меншин представляли національні ради (німецька, чеська, румунська, угорська). Другою за чисельністю (після українців) та впливом етно-конфесійною групою в Карпатській Україні були євреї (12 % населення), які контролювали близько 90 % господарського життя краю. Розуміючи їхню економічну вагу, автономний уряд намагався знайти з ними спільну мову й залучити їхній капітал для розвитку краю. Задля постійного зв'язку між карпатоукраїнською владою та єврейською громадою було створено Єврейське бюро.

Попри загальне зростання антисемітизму у Другій Чехо-Словаччині, Карпатська Україна була єдиною із трьох частин федерації, що не запровадила жодних антисемейських заходів. Свідченням поваги уряду Волошина до традицій національного представництва в політичному житті краю було залучення до виборчого списку урядової партії УНО представників від нацменшин – чеха Мілоша Дрбала, румуна Григоре Мойша та німця Ернеста Олдофреді.

Прохання Юрія Горліса-Горського – українського письменника та автора «Холодного Яру» – про призначення на посаду учителя у Великому Бичкові. 28 січня 1939 року

Розпорядження уряду Підкарпатської Русі про запровадження української мови як державної. 25 листопада 1938 року

Михайло Шваб (1922–2013), с. Великі Лучки Мукачівського р-ну Закарпатської обл.

«Я би сказав, що якась спонтанно серед людей зародилася якась така воля до того, щоби мати свою власну країну, навіть в рамках тої Чехословаччини, свою власну невеличку автономну область, де би вони могли самі господарювати. Це якось виникло спонтанно, і на підставі цього такого руху і була створена тоді Карпатська Україна»

«Ну, так, розуміли це прямо, що будемо вільні, будемо мати свою мову, будемо мати свою державу, будемо господарями в себе вдома на нашій землі рідній. Оце у нас і було таким рушієм нашої свідомості»

КУЛЬТУРНЕ ВІДРОДЖЕННЯ

Уряд Августина Волошина наполягав на запровадженні в усіх школах, державних та інших установах краю української мови. Відкрито гімназії з українською мовою навчання в Білках, Рахові та Ракошині, понад 50 нових міських і сільських народних шкіл. Обговорювали й відкриття народного університету в Хусті та перенесення туди з Праги Українського вільного університету. Активну освітянську діяльність здійснювало товариство «Учительська громада», що об'єднувало майже 2 тис. учителів нової генерації.

Культурне життя в Карпатській Україні активізувалося й завдяки приїзду туди відомих діячів української культури та їх співпраці із урядом. У 1938–1939 роках Хуст відвідали знані українські поети та письменники – Олександр Олесь, його син Олег Ольжич, Юрій Горліс-Горський, Улас Самчук. З їхньої ініціативи постало літературно-мистецьке товариство «Говерля». З Ужгорода до Хуста переїхав державний театр «Нова сцена» (режисер Юрій Шерегії). Уже наприкінці листопада 1938-го він поставив там свою першу виставу – «Запорожець за Дунаєм». Розпочато і створення першої у краї кіностудії – «Terra-film».

Журналіст і письменник
Василь Гренджа-Донський в однострої
Карпатської Січі

Олег Кандиба-Ольжич, поет та
археолог, діяч ОУН

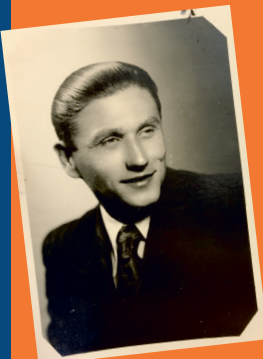
Олександр Олесь, поет,
письменник і драматург

Улас Самчук, письменник

Микола Чирський, режисер і письменник, керівник «Летючої Естради» Карпатської Січі

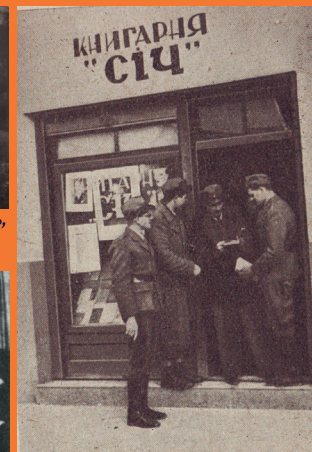
Юрій Горліс-Горський,
письменник, учасник Визвольних змагань 1917-1921 років

Письменники (зліва направо): Юрій Станинець,
Улас Самчук, Петро Мізов

Державний театр Карпатської України
«Нова Сцена». Хуст, 1939 рік

Січовики біля книгарні «Січ»
на вул. Румунській, 1
у Хусті. 1939 рік

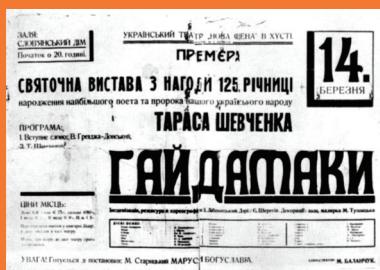
Оператор Петро Лисюк під час зйомок фільму «Трагедія Карпатської України» в Хусті. 1939 рік

Газета «Наступ». 4 грудня 1938 року

В автономному краї виходила ціла низка періодичних друкованих видань. Щоденною газетою № 1 була «Нова свобода», яку редагував Василь Гренджа-Донський. Розпорядження уряду й офіційну інформацію друковано в «Урядовому віснику» та «Бюлетені пресової служби Карпатської України». Водночас з'явилася преса, орієнтована на окремі прошарки населення: для селян – газета «Карпатська Україна», для націоналістичної молоді – «Наступ» із додатком «Народня воля», для літературно-мистецьких кіл – журнал «Говерля» (редактор Олег Ольжич), для театральних – ілюстрований часопис «Нова Сцена» (редактори – брати Шерегії). Релігійний місячник «Благовісник» виходив за редакцією о. Степана Сабола, відомого також під поетичним прізвиськом Зореслав.

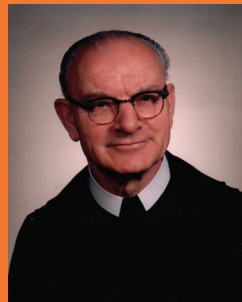
Уряд Августина Волошина проводив доволі активну політику в церковно-релігійному житті: підтримуючи, насамперед, греко-католицьку церкву, вірними якої була переважна більшість українського населення Закарпаття, він водночас пішов на зближення з керівництвом православної церкви, запобігаючи міжконфесійним конфліктам у краї. У листопаді 1938-го Святий Престол призначив своїм апостольським візитатором із правом адміністрування частини Мукачівської єпархії на території Карпатської України та Словаччини крижевацького єпископа Діонісія Няраді.

Анонс вистави «Гайдамаки» в Хусті 14 березня 1939 р. у виконанні «Нової сцени»

Єпископ Діонісій Няраді – апостольський адміністратор у Карпатській Україні

Священик Степан Сабол (Зореслав) – поет, письменник, теолог – капелан Карпатської Січі в 1938–1939-му

«...Настрій вже був. Невідомо, хто перший почав співати. Хтось з Січі. Хтось почав, а почавши не міг зупинитись. Українська пісня – це лавина, що починається на шпиль гори від легкого подуву вітру та що нестримно котиться вниз, наростаючи в подиву гідну, грізну стихію. Вона реве і лютує. Вона об'єднує й мобілізує. Сильна, неповторна, одна з великих стихій... Назустріч цьому гряде Новий Рік. Він вже тут, на досяг руки. Йде неухильність. Годинники спішають до крапки. Наближається дванадцята година. У всіх залах поволі влягається шум. Всі насторожені. Всі зупинились і слухають. Шукають свої місця розтанцьовані, наливаються чарки... Тремтять серця й широко дивляться очі. Що принесе він, новий, ще небувалий? І ось годинник вибив останню хвилину.
– Славаааа! – вибухнув один голос. Гасне світло, обійми, цілунки... Світло знов горить, оркестра грає марша...»

Уривок із роману Уласа Самчука «Сонце із Заходу», написаного 1949 року

«ПОЛЯК І МАДЯР — ДВА БРАТАНКИ»

Військовослужбовці польського Корпусу охорони прикордоння (КОП). 1938 рік

Вибухівка й особисті речі, вилучені у польських терористів

Гранати, вилучені в захоплених польських диверсантів під час нападу на с. Вучково 27 жовтня 1938 року

У пост-Мюнхенський період Польща й Угорщина взялися втілювати політику щодо встановлення спільного кордону в Карпатах. Навіть закружляла приповідка про давню польсько-угорську приязнь: «Поляк і маляр - два братанки - що до шаблі, що до склянки». Шлях тут був один – окупація Карпатської України. Будапешт прагнув відновлення «тисячолітніх кордонів» держави св. Іштвана та повернення колишніх історичних земель, втрачених внаслідок принизливого для угорців Тріанонського договору 1920 року. Варшава ж в українському національно-визвольному русі на Підкарпатській Русі вбачала розсадник загрози для західноукраїнських земель, що перебували в її складі.

Польський та угорський уряди у 1938–1939 роках передусім вдалися до тактики дестабілізації на території Карпатської України, що цілком вписується в сучасний концепт «гібридної війни». Під враженням підривної дій нацистів у Судетах, Будапешт і Варшава взялися тепер самі апробувати їх набір: саботажно-підривні та партизанські акції поєднували з методами пропагандистської війни та політичної дестабілізації, економічною та транспортною блокадою, дипломатичним тиском.

Не перебуваючи офіційно в конфлікті зі своїм сусідом – Чехо-Словаччиною, польські й угорські військові штаби протягом осені 1938-го засилали через кордон із нею військовослужбовців під прикриттям, диверсантів і терористів. Ті здійснювали акти диверсії та саботажу, що мало підривати позиції місцевої автономної влади, збурювати місцеве населення та заохочувати його до якнайшвидшого приєднання Карпатської України до Угорщини.

Усе це було явним порушенням міжнародного права, бо фактично відбувалася прихована агресія проти сусідньої держави. Утім, завдяки успішним діям чехословацьких військових, які у співпраці з Карпатською Січчю – українським парамілітарним формуванням – зуміли нейтралізувати більшість атак, диверсійні операції Угорщини та Польщі захлинулися та врешті-решт, під тиском міжнародної спільноти, були згорнуті. Водночас ця співпраця обох держав проти «українського П'ємонту» заклала підґрунтя для їхніх спільних дій у березні 1939-го проти оборонців Карпатської України.

10-тисячна панахида у Воловому за чехословацькими прикордонниками, які загинули в боях з польськими терористами у Карпатській Україні. 1 січня 1939 року

Представники уряду Карпатської України Володимир Комаринський та Юліан Ревай на панахиді у Воловому. 1 січня 1939 року

Міст на Чорній Ріці біля Торуня, підірваний польськими терористами

ОПЕРАЦІЯ «ЛОМ» —

польська таємна диверсійна операція, метою якої було посягти хаос в Карпатській Україні і сприяти швидшому поглиннанню цього краю Угорщиною

ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАЦІЇ «ЛОМ»:
7 ЖОВТНЯ — 25 ЛИСТОПАДА 1938 РОКУ

КЕРІВНИЦТВО ОПЕРАЦІЄЮ «ЛОМ»

- Едмунд ХАРАШКЕВІЧ, майор, начальник 2-ї експозитори 2-го відділу Головного штабу Польщі
- Фелікс АНКЕРШТАЙН, майор, заступник начальника 2-ї експозитори
- Штаб оперативної групи — Львів, командування VI військового округу (командир — бригадний генерал Владислав ЛАНГНЕР)

ВИКОНАВЦІ ОПЕРАЦІЇ «ЛОМ»

- Диверсійні підгрупи «Розлуч» та «Стрий»
- Партизанські підгрупи «Новий» (Стрий) і «Адама» (Сянки)
- Вишкільний табір у Розлучі
- 7 груп («кампаній») по 80 осіб

Загалом до проведення операції залучено — 1 тис. осіб

НАСЛІДКИ ОПЕРАЦІЇ «ЛОМ»

Проведено 56 акцій

знищено або пошкоджено 1 залізничний та 12 дорожніх мостів, гребля, телефонний комутатор і будинок пошти, у 27 місцях перервано телефонні лінії, 6 осіб вбито, 6 поранено, 20 захоплено у полон. Серед терористів 11 вбито, 7 поранено, 3 потрапило у полон і 2 зникли безвісти

УГОРСЬКА ДИВЕРСИЙНА ОПЕРАЦІЯ —

угорська таємна операція, спрямована на дестабілізацію ситуації в Карпатській Україні та створення умов для її окупації Угорщиною

ЧАС ПРОВЕДЕННЯ УГОРСЬКОЇ ДИВЕРСИЙНОЇ ОПЕРАЦІЇ —
ЖОВТЕНЬ 1938 К ЛЮТИЙ 1939 РОКІВ

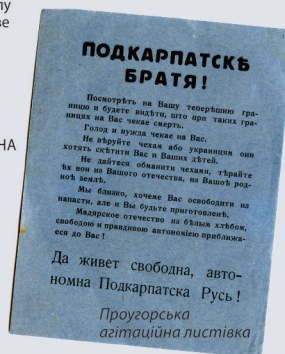
Керівництво угорською диверсійною операцією

- Міклош КОЗЬМА, колишній міністр внутрішніх справ Угорщини — політичне керівництво
- Шандор ГОМЛОК, полковник 5-го відділу угорського генерального штабу — військово керівництво

ВИКОНАВЦІ УГОРСЬКОЇ ДИВЕРСИЙНОЇ ОПЕРАЦІЇ

- Вишкільний табір — с. Вашарошомень
- Спеціальна диверсійна група «С» під командуванням капітана Стефана ВАЛЕРІАНА (300 чол.) — Кішварда

Загалом залучено 6 тис. чол., поділені на 19 батальйонів зі складу парамілітарних організації «Левенте», «Рондьош Гарда» та «Собот Чопоток»

Пропагандистська карта, яка зображує Угорщину, уявлену Трианонським договором

Польські терористи, які загинули під час нападу на Присліп. 15 листопада 1938 року

Наслідки польського диверсійного нападу на с. Вучково на Воловеччині, де було вбито двох лісників і чеського жандарма Томаша Калчіка. 27 жовтня 1938 року

«Мадяри посилали на Закарпаття уже до Віденського арбітражу і після, терористів. Були спеціально організовані на мадярській стороні групи озброєні, вони мали завдання йти на території Карпатської України і тероризувати населення, і навіть до фізичних розправ: вбивали, настрашували. Вони думали таким чином знесилити Карпатську Україну і вона падає сама до рук, але то не вийшло. Велася шалена дезінформація в засобах масової інформації на міжнародному рівні. Видумали такі казки, що тут голод, що людей всіх по тюрмах держать, що тут епідемії ніхто нікого не лікує, отаке розумієте ну, але приходили потім представники іноземні, то виділи шо то брехня, но але то треба було всьо пережити і роз'яснити, перебороти»

Михайло Петричко (1924–2011), смт Чинадієво Мукачівського р-ну Закарпатської обл.

«Гібридна війна» Польщі та Угорщини проти Карпатської України

Словачки Небелук і Слівчук привели польського терориста

Стаття в чеській газеті «Lidové Noviny» від 4 листопада 1938-го про полонення польського терориста Марка Глінського під час нападу на с. Вучкове

Траурна процесія із с. Вишній Студенний Волицького округу під час похорону чехословацьких прикордонників, загиблих у сутичці з польськими диверсантами. 1 січня 1939 року

Для захисту Карпатської України 9 листопада 1938 року в Хусті засновано парамілітарну структура під назвою «Організація народної оборони Карпатська Січ» (ОНОКС). Очолив її колишній пістаршина австро-угорської армії Дмитро Климпуш. Членами Карпатської Січі могли стати громадяни автономії, які досягли 18 років. Січовики мали право носити військовий однострій, відзнаки та легку зброю. Керівним органом ОНОКС стала Головна команда, до якої входили Іван Роман, Степан Росоха та Іван Рогач. Окремо діяв військовий штаб, який очолив полковник Михайло Колодзінський. Ядро штабу становили члени ОУН із Галичини.

Карпатська Січ від початку формувалася на цілком добровільній основі. За короткий час її осередки виникли мало не в кожному селі краю. Соціальною базою для її розбудови стали осередки «Пласту», «Січі» та «Просвіти». В ОНОКС записувалися представники сільської та міської інтелігенції – вчителі, лікарі, дрібні службовці, студенти, гімназисти, семінаристи, а також робітники та демобілізовані військовослужбовці з чехословацької армії. За доволі короткий проміжок часу вона стала однією з найбільш масових громадських організацій на Закарпатті. Також до ОНОКС вступило чимало вихідців із Галичини, Волині, Буковини та Наддніпрянщини, що надавало їй загальноукраїнського характеру.

Січовики проходили військову та бойову підготовку в гарнізонах. Вишколи проводили офіцери чехословацької армії, колишні старшини Армії УНР і УГА та військові фахівці ОУН. Їх залучали до боротьби проти польських та угорських диверсійних відділів, що проникали на територію Карпатської України з півночі та півдня.

Відкриття II з'їзду окружних і районних командантів Карпатської Січі в приміщенні «Січової гостинниці» в Хусті 19 лютого 1939 року. З'їзд відкриває головний командант ОНОКС Дмитро Климпуш

Генерал-чотар УГА, член військової референтури-ПУну Віктор Курманович на балконі будівлі «Січової гостинниці» під час II Краєвого з'їзду Карпатської Січі в Хусті 19 лютого 1939 року

Зліва направо: юридичний радник Августин Дутка, член Головної команди ОНОКС Степан Росоха, головний командант Дмитро Климпуш, член Головної команди ОНОКС Іван Рогач, шеф преси та пропаганди Володимир Комаринський, січовик Олександр Блистів і Василь Гренджа-Донський

Звіт у Головній команді. Поручник Василь Гренджа-Донський (праворуч) звітує заступників команди Карпатської Січі Іванові Роману (ліворуч). У строю стоять (перший ліворуч) поручник Федір Тацінець («Крот») і січовик Євген Стахів (перший праворуч)

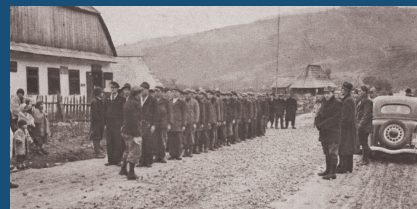
Дмитро Климпуш, головний командант Карпатської Січі (9.11.1938–14.03.1939).

ДО ЗБРОЇ: творення власного війська

«Січова гостинниця» в Хусті, де був розташований військовий штаб Карпатської Січі. Будівлю приоздоблено до Дня соборності. Січень 1939-го

Група добровольців Карпатської Січі

Колона січовиків на чолі з Олександром Блистівим крокує вулицю Масарика на вправі за місто. Хуст, кінець 1938-го

«В кожному селі створювались [січові відділи], я коли після занять у школі Великого Бичкова в суботу повертався в рідне село Косівську Полян, і я так і інші хлопці, які ходили вже в гімназію, разом із січовиками марширували. Хоч ми ще мали 16–17 років, але нам дуже подобалось, як вони марширували, як вони співали козацькі стрілецькі пісні... Січовиками були прості хлопці, юнаки сільські прості, які вже одні в армії служили, й інші, які ще не були в армії, але хотіли мати свою армію»

Василь Піпаш (1922–2018), с. Косівська Поляна Рахівського р-ну Закарпатської обл.

Іван Роман, Іван Рогач і Федір Тацінець читають газету «Нова Свобода»

Учасники II з'їзду Карпатської Січі в Хусті. 19 лютого 1939 року

Добровольці Карпатської Січі. Хуст, березень 1939-20

Поручник Карпатської Січі Іван Кедюлич

Плакат Микола Бутовича «Карпатська Січ». 1939 рік

У лютому 1939-го чисельність Карпатської Січі досягла 15 тис. осіб. Однак в період автономії військовий вишкіл в її лавах встигли пройти всього бл. 2 тис. Попри потужний десант із Галичини та Волині (1,5–2 тис. осіб), левову частку особового складу ОНОКС становили саме місцеві жителі. Тільки кожен сьомий-десятий січовик був із-поза Закарпаття.

Головною проблемою Карпатської Січі був брак зброї, через що організація в період автономії не могла трансформуватися у справжні збройні сили Карпатської України.

На початку січня 1939-го у складі Карпатської Січі утворено окремий структурний підрозділ – «Жіноча Січ» на чолі зі Стефанією Тисовською та Марією Химинець. Окрім медичної служби та функцій Червоного Хреста, січовички виконували відповідальні ролі зв'язкових і розвідниць, передавали вказівки та накази Головної команди в окружні та місцеві осередки ОНОКС, працювали на радіотелеграфній і телефонній службі. Нелегкою була праця січовичок-санітарок і працівниць медичного персоналу, які у складних умовах надавали допомогу пораненим січовикам. Жіночі відділи також брали активну участь у громадсько-політичному та національно-культурному житті Карпатської України.

Плакат Михайла Михалевича «Ставайте в ряди Карпатської Січі!». У тлі – символічно зображено тяглість історичної традиції українських військових формувань від часів Київської Русі до ОНОКС

Стрій членів Карпатської Січі. Другий праворуч – Олександр Блистів

Посвідчення кандидата у члени ОНОКС Петра Булила

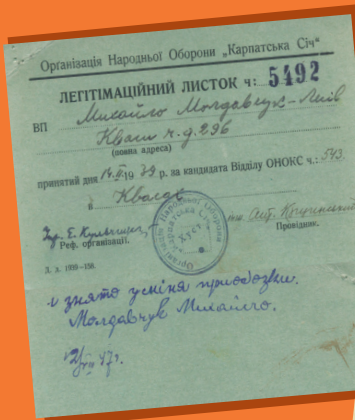
Члени Головної Команди Карпатської Січі. Зліва направо: Іван Роман, Іван Рогач, Дмитро Климуш і Степан Росоха. Хуст, 1938 рік

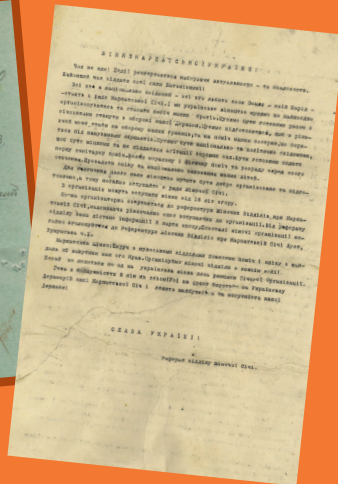
Агітаційний плакат Жіночої Січі

Група січовичок із організаційною референткою «Жіночої Січі» Марією Химинець (в однострої)

Посвідчення кандидата у члени ОНОКС Михайла Молдавчука із с. Кваси Рахівського р-ну Закарпатської обл..

Звернення Жіночої Січі до жіноцтва Карпатської України. Січень 1939-го

Командантка Стефанія Тисовська разом зі своєю заступницею Марією Химинець-Кедюлич. 1939 рік

В ЕПІЦЕНТРИ МІЖНАРОДНОЇ УВАГИ

Делегати XVIII з'їзду ВКП(б) у Москві.
10 березня 1939 року

«Наступна європейська війна почеться в Україні». Мапа, де показано можливі сценарії нападу Гітлера на радянську Україну. Американський журнал «Look», 14 березня 1939 року

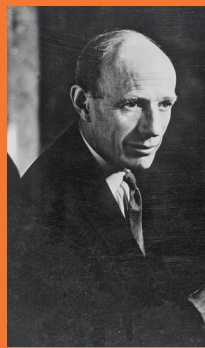
Проголошення Карпатської України викликало жвавий інтерес до неї на міжнародній арені. У 1938–1939-му до автономного краю була прикута увага всієї світової спільноти у контексті обговорення проекту «Великої України». Лише протягом останніх чотирьох місяців 1938-го британські газети опублікували близько тисячі статей і повідомлень про події навколо Карпатської України. У грудні того ж року понад 300 великих газетних і журнальних матеріалів з'явилося й у французькій пресі. Після довгої перерви, що тривала від часів Української революції 1917–1921 років, «українське питання» знову постало на порядку денному європейської геополітики.

До Хуста, донедавна невеличкого провінційного містечка, з'їжджалися журналісти провідних європейських та американських видань. Зокрема, була серед них кореспондентка газети «The New York Times» у Європі Енн О'Гара МакКормік – перша жінка, яка 1937-го отримала Пулітцерівську премію – найвищу нагороду в журналістиці. Карпатська Україна стала однією із 13 країн, де побувала ця видатна американка 1939 року, коли в Європі наростала криза.

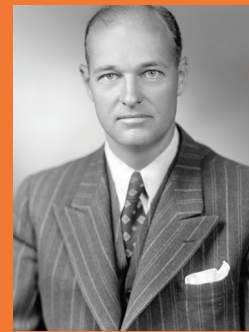
Автономний край відвідали також делегації німецьких, італійських, японських, британських, американських і французьких офіційних представників. Українське питання обговорювали міністри, дипломати та ширші кола громадськості. У західних столицях обмірковували передусім ймовірні плани походу Гітлера на Схід. Там склалося хибне враження, що Третій Рейх підтримує Карпатську Україну та її незалежність, маючи на меті подальше створення «Великої України», що включала б українські терени, які в той час входили до складу Чехо-Словаччини, Польщі, Румунії та СРСР. Галас, що здійнявся з цього приводу в західноєвропейській пресі, деякою мірою насторожив керівництво Угорщини й Польщі. Також і Йосип Сталін на XVIII з'їзді ВКП(б) згадав про Карпатську Україну, хоч і з сарказмом: Москва теж остерігалася її існування.

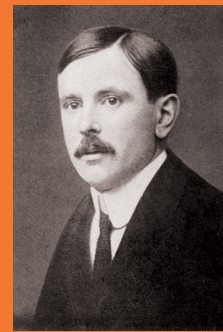
Енн О'Гара МакКормік, американська журналістка «The New York Times» та перша жінка-лауреатка Пулітцерівської премії, яка 1939-го відвідала Карпатську Україну

Міністр закордонних справ Великої Британії лорд Едуард Галіфакс

Джордж Кеннан, перший секретар посольства США у Празі, який на початку січня 1939-го здійснив подорож у Карпатську Україну. У період «холодної війни» дипломат став автором концепції стримування СРСР

Роберт Семон-Вотсон

Вільям Веджвуд-Бенн, британський політик-лейборист, член Англо-українського комітету та неформальний «друг України», який у лютому 1939-го відвідав Хуст

Секретар японського посольства в Москві Катоко (в гуцульському однострої) під час візиту в Карпатську Україну. 15 грудня 1938 року

«Що стосується України, то ось вже майже протягом десяти днів весь націонал-соціалістичний апарат говорить про неї. Дослідницький центр Розенберга, відомство д-ра Гіббельса ретельно вивчають це питання. Шляхи та засоби, здається, ще не розроблені, але сама мета, очевидно, вже встановлена – створити Велику Україну. (...) В оточенні Гітлера думають про таку операцію, яка повторила б у більш широких масштабах операцію в Судетах: проведення в Польщі, Румунії та СРСР пропаганди за надання незалежності Україні, у сприятливий момент дипломатична підтримка та акція з боку місцевих добровольчих загонів. І центром руху стане Карпатська Україна. Для реалізації свого плану Німеччина начебто мала підкорити Румунію, перемогти Польщу та відтіснити радянську Росію. Німецького динамізму не зупинить жодна із цих перешкод...»

Французький посол у Берліні
Роберт Кульондр. Із донесення від
15 грудня 1938 року

«Надія на реалізацію давньої мрії про Велику Україну, яка об'єднає більш ніж 40 млн українців в Рутенії, Польщі, Румунії та Радянській Росії, ясніша як ніколи, кажуть лідери українського самостійницького руху. (...) Відчувається сильне налаштування проти німецького домінування, попри те, що допомога нацистів – головне сподівання руху. (...) Русини очікують, що західні демократії, зокрема Британія та Франція, а також українці у Сполучених Штатах нададуть їм економічну та моральну допомогу, щоб уникнути домінування з боку Берліна»

Американське інформаційне агентство «The United Press Association».
17 грудня 1938 року

«Автономна провінція Карпатська Україна була створена, щоб стати ядром нової "Великої України"»

Шотландський часопис
«Aberdeen Journal». 7 грудня 1938

«Характерен шум, котрий подняла англо-французская и североамериканская пресса по поводу Советской Украины. Деятели этой прессы до хрипоты кричали, что немцы идут на Советскую Украину, что они имеют теперь в руках так называемую Карпатскую Украину, насчитывающую около 700 тысяч населения, что немцы не далее, как весной этого года присоединят Советскую Украину, имеющую более 30 миллионов населения, к так называемой Карпатской Украине. Похоже на то, что этот подозрительный шум имел своей целью поднять ярость Советского Союза против Германии, отравить атмосферу и спровоцировать конфликт с Германией без видимых на то оснований. Конечно, вполне возможно, что в Германии имеются сумасшедшие, мечтающие присоединить слона, т. е. Советскую Украину, к козявке, т. е. к так называемой Карпатской Украине... Но если отбросить прочь сумасшедших и обратиться к нормальным людям, то разве не ясно, что смешно и глупо говорить серьезно о присоединении Советской Украины к так называемой Карпатской Украине?»

Із виступу радянського вождя Йосипа Сталіна на XVIII з'їзді ВКП(б)
10 березня 1939 року

«Карпатська Україна є трампліном для стрибка на Україну та вихідним пунктом для збудження українського руху»

Едуард Галіфакс, лорд, міністр закордонних справ Великої Британії.
26 жовтня 1938 року

«Українське питання надалі залишається найбільшою проблемою Європи, приховуючи в собі зародок великих подій»

Британський історик-славист
Роберт Вільям Семон-Вотсон

«Віддалена область – Карпатська Україна (Рутенія), яку Угорщина хотіла анексувати, дуже швидко стала європейською больовою

Американська газета «The Washington Post». 22 листопада

«Протягом останніх кількох місяців Україна – зовсім невідома Заходові країна – опинилася в центрі світової уваги. (...) Попри загальну, хоча й зрозумілу непоінформованість у цій справі, переважає думка, що від вирішення української проблеми буде залежати доля Європи»

Британський журналіст Ланселот Лютон, із доповіді «Україна: найбільша проблема Європи», виголошеної на засіданні Близько- та Середньосхідного товариства в Лондоні 1 лютого 1939 року

СВЯТО СОБОРНОСТІ В ХУСТІ

Карпатська Україна як магніт притягувала до себе українців з усього світу. Багато хто розглядав автономію на Закарпатті як перший, проміжний, етап на шляху до відбудови незалежної соборної України. У жовтні-листопаді 1938-го на підтримку Карпатської України відбулася низка маніфестацій і демонстрацій українців у Галичині, часто із сутичками з польською поліцією. Восени того року українська молодь із Польщі почала масово переходити через польсько-чехословацький кордон, щоби вступити до лав Карпатської Січі. У ній вбачали продовження справи вкритих славою Українських січових стрільців часів Першої світової.

До розбудови Карпатської України в 1938–1939-му долучилися уродженці з різних українських земель – Галичини, Буковини, Волині, Наддніпрянської України, Слобожанщини. На невеликому клаптику української землі в Карпатах зустрілися представники місцевої закарпатської еліти, учасники Визвольних змагань 1917–1921 років і радикально налаштована молодь із Галичини. Попри часом різне бачення шляхів досягнення незалежності, їх об'єднувало спільне прагнення соборної Української держави.

«Наш веселий гомін-спів най несеється в Київ-Львів». Маршова колона учасників маніфестації до дня Злуки в Хусті. 22 січня 1939 року

Жіночий відділ Карпатської Січі під час урочистого маршу вулицями Хуста в 20-ту річницю Акта Злуки. 22 січня 1939 року

Жіночі відділи «Пласту» в Хусті під час відзначення Свята соборності України. 22 січня 1939 року

День Злуки в Хусті. 22 січня 1939 року

Карпатські січовики та пластуни під час урочистого маршу вулицями Хуста в День Злуки ЗУНР та УНР. 22 січня 1939-го

Колона січовичок під святкування 20-ї річниці Акта Злуки в Хусті. 22 січня 1939 року

Отець Віктор Желтвій промовляє на святі Соборності України в Хусті 22 січня 1939 року

Посвячення «Американського дому» в Хусті. Серед присутніх керівник міністерства культу, шкіл та народної освіти Августин Штефан, апостольський адміністратор єпископ Діонісій Нярді, керівник відділу охорони здоров'я міністерства господарських справ д-р Микола Долинай, керівник ОУН на Закарпатті Юліан Химинець, керівник «Українського еміграційного бюро в Карпатській Україні» та колишній посол УНР в Угорщині й Румунії д-р Микола Галаган, члени Головної команди ОНОК Іван Роман та Іван Рогач, прем'єр-міністр Августин Волошин

Поштова листівка Карпатської Січі, випущена з нагоди 20-ї річниці Акта Злуки й погашена печаткою Центральної Української Народної Ради. 22.01.1939

Саме в Карпатській Україні 22 січня 1939-го вперше за 20 років було офіційно відзначено проголошення Акта Злуки УНР та ЗУНР. Політична еліта автономії розглядала ці ювілейні святкування в Хусті як маніфестацію перед усім світом загальноукраїнських прагнень населення краю. Водночас це була нагода нагадати закарпатцям про волю, що вони її висловили на з'їзді в Хусті 21 січня 1919-го про приєднання до УНР зі столицею у Києві. Також це був добрий момент для мобілізації електорату урядової партії Українське національне об'єднання напередодні виборів до Союму, що мали відбутися 12 лютого 1939-го.

Акт Злуки та його значення в історії українського народу в Карпатській Україні був інтерпретований по-новому, з оптимізмом, адже доти колишні діячі УНР та ЗУНР трактували цю дату радше як день втрачених можливостей і нереалізованих мрій про соборність. Того історичного дня 22 січня 1939-го у Хусті відбулася найбільша маніфестація за 20 років перебування краю у складі Чехословаччини. 30 тис. осіб з'їхалися до столиці Карпатської України з усіх її куточків.

«Коли ми дізналися, що на Закарпаття твориться незалежна держава, самі хлопці організувалися і групами переходили без приказу. Навпаки, нам не радили йти, бо на невидимість ми йшли. Але молодого не втримаєш. І молоді хлопці нелегально через Карпати ночтю прорвалися на Закарпаття, прийшли озброєні легкою зброєю до Хусту»

Богдан Пришлякевич
(1921–2012), Львів

Прем'єр-міністр А. Волошин виступає на святі соборності в Хусті. Ліворуч від нього секретар Іван Рогач, праворуч – головний командант «Українського пластового уряду Карпатської України» Степан Пап («Пугач») та греко-католицький священик о. Віктор Желтвій

Зі щоденника письменника й журналіста
Василя Гренджі-Донського

«Від самого ранку поїзд за поїздом вбігає, українське населення спішить до столиці на маніфестації. Довжезний ряд селянських возів з близької околиці, вантажні самоходи з дальших сіл, а поїзди з найдальших закутин привозять учасників. Тисячі возів, роверів, авт, заповнили бічні вулиці. Сотні, ба тисячі синьо-жовтих прапорів по вулицях, ці дві барви сьогодні домінують. Уніформи, народні одяги з різних околиць по хустських вулицях маком цвітуть. Зразу можна розрізнити з одягу: Гуцульщина, Хустщина, Волівщина, Севлющина і т. д. Навіть із далекої Ужаницини та Середняницини людей повно. Це ж річниця української соборності, велике свято! Під синьо-жовтими прапорами маршують із різних напрямків, найбільше від станції, з піснями на устах. Волівщина заступлена сильно; саме тільки Волове послало аж трьома величезними вантажними автами своїх заступників, щось біля двісті людей... Біля тридцять тисяч учасників зійшлося з цілої Карпатської України. Це найбільші збори, які я під цими зеленими Карпатами бачив за останнє двадцятиріччя. Колись просвітянські збори в Ужгороді були справді величавими, але сьогоднішні збори — рекорд»

Святкування 1939 року в «Американському домі». Зліва направо: шеф преси та пропаганди Володимир Комаринський, апостольський адміністратор в Карпатській Україні єпископ Діонісій Нярдаї, член ОУН Єлизавета Кузьмівна, чехословацький хорунжий Сокол, Марія Химинець, член Головної команди ОНОКС Степан Росоха, керівник «Українського еміграційного бюро в Карпатській Україні» та колишній посол УНР в Уорцинні й Румунії Микола Галаган, керівник ОУН на Закарпатті Юліан Химинець, секретар Іван Рогач, прем'єр-міністр Авустин Волошин

Уніформований відділ січовиків під час маршу вулицями Хуста на свято Соборності України 22 січня 1939 року

Учасники маніфестації в Хусті з нагоди 20-річчя Акта Злуки ЗУНР та УНР. 22 січня 1939 року

Урочистості до дня соборності України. На балконі «Січової гостинниці» члени Головної команди ОНОКС. 22 січня 1939 року

Члени кінного відділу Карпатської Січі з Ясіня під час відзначення Різдва Христового. Січень 1939-го

Вибори до крайового Союму 12 лютого 1939 року були найважливішим етапом у становленні автономії Карпатської України й закріпленні її державно-правового статусу у складі федеративної Чехо-Словацької республіки. Голосування мало відбутися на рівних, загальних і таємних засадах за принципом пропорційного представництва.

На основі конституційного закону ЧСР уряд Августина Волошина 12 січня 1939-го призначив вибори на неділю 12 лютого. За зразком чеських і словацьких земель було взято курс на уніфікацію політичного життя. 18–24 січня у Карпатській Україні створено проурядову партію – Українське національне об'єднання (УНО), центральний провід якої очолив Федір Ревай. До її списку із 32 кандидатів увійшли представники розпущених напередодні чехословацьких партій, які стояли на українофільській платформі: 10 християнських демократів, 10 соціал-демократів (серед них двоє крайніх лівих поглядів), семеро колишніх членів українського крила Аграрної партії, двоє представників націоналістичної молоді та один член Німецької партії. Серед українців були як греко-католики, так і православні. Водночас до списку було включено й кандидатів від національних меншин: німця Антона-Ернеста Олдофреді, румуна Григоре Мойша та чеха Мілоша Дрбала. Місцеві угорці за вказівкою Будапешта зайняли відкрито ворожу позицію щодо виборів і їх бойкотували. Євреї ж традиційно зайняли позицію нейтралітету.

Автономний уряд докладав чимало зусиль, щоб за короткий період переконати населення голосувати за УНО, хоча конкурентної політичної партії на цих виборах не було, а самі вони відбувалися на безальтернативній основі. Напередодні голосування урядова партія провела масштабну пропагандистську роботу, до якої були активно залучені також члени Карпатської Січі, «Летюча естрада», хустський театр «Нова сцена» та «Просвіта».

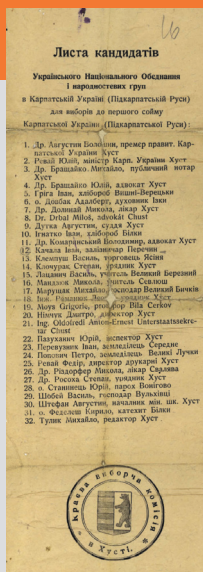
Агітаційна бригада Карпатської Січі на вантажівці під час передвиборчої кампанії до Союму Карпатської України. Хуст, лютий 1939-го

Відділ Карпатської Січі біля Народного дому в Рахові у день виборів до Союму. 12 лютого 1939 року

Зліва направо: Августин Дутка, Юліан Брацайко, Михайло Кочерган і Михайло Брацайко

Виборчий список із 32 послів до Союму Карпатської України від партії УНО. Лютий 1939-го

Діти під час виборів 12 лютого 1939 року. Фото із французького журналу «Pour Vous»

Передвиборча арка в Рахові. Початок лютого 1939-го

ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ

Жінка вдягає пов'язку на руку члена виборчої дільниці. Фото із французького журналу «Pour Vous»

«Протягом вже довшого часу про ці вибори говорили як про “другий важливий крок у розбудові вільної України”, тож вони спричинили велике піднесення та хвилювання. Це були перші вибори, що мали відбутися в Карпатській Україні, сподівання, що вони остаточно підтвердять заяву уряду про те, що ця земля є цілковито українською, і таким чином уряд виросте в очах Праги й цілого світу»

Британський журналіст Майкл Вінч
1938 року

Вибори відбувалися у святковій та піднесеній атмосфері. Було зафіксовано рекордну за весь міжвоєнний період явку – із 284 тис. виборців у голосуванні взяли участь 263 тис. (92,6 %). Більшість селян після недільної літургії на заклик священників одразу пішла на виборчі дільниці. УНО здобула масову підтримку – 92,4%. Її противники (й українського національно-державного вектору розвитку краю) отримали лише 19 645 голосів.

Уряд автономії вважав, що результати виборів покладуть край міжнародним торгам щодо майбутнього статусу регіону, заманіфестують усьому світові його український характер і прагнення до самостійного життя в рамках триєдиної федерації з чехами та словаками. Попри свою безальтернативність, голосування стало своєрідним плебісцитом, де населення краю висловило підтримку політики його керівництва на чолі з Августином Волошиним. Результати виборів також привітав чехословацький уряд. У Празі їх сприйняли як підтвердження, що в краї підтримують курс на його перебування у складі Другої Чехо-Словацької республіки.

Передвиборчий мітинг у Ставному.
5 лютого 1939 року

Плакат Михайла Михалевича «У своїй хаті своя правда» символізує національне відродження закарпатських українців

Передвиборчий похід у селі Бедевля на Тячівщині. Фото з французького журналу «Pour Vous»

Процесія селян у день виборів у Карпатській Україні 12 лютого 1939 року. Фото із французького журналу «Pour Vous»

Рахів у день виборів до Союзу Карпатської України. 12 лютого 1939 року

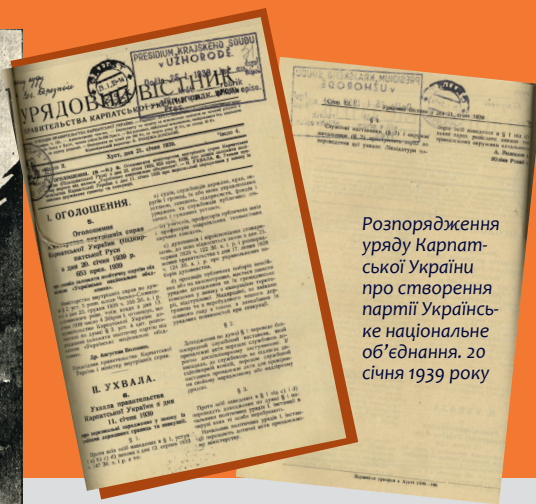
«Коли були вибори, було якесь таке всенародне підняття і було кинуте гасло відзначити вибори старими традиціями. І тоді по всіх селах по вершинах запалили вогні, і все Закарпаття відзначало таким чином оці вибори, таким традиційним методом запаленням, як тоді казали, ватри. Горіла ватра по карпатських вершинах на знак виборів»

Степан Стойка (1920 р. н.),
с. Кричово Тячівського р-ну
Закарпатської обл.

Плакат Михайла Михалевича «Хай живе Українська Закарпатська держава». 1939 рік

Розпорядження уряду Карпатської України про створення партії Українське національне об'єднання. 20 січня 1939 року

Учасники «Летючої естради» під час одного з концертів. У центрі сидить член Головної команди Карпатської Січі Іван Роман. «Летюча естрада» – пересувна театральньо-музична група, створена письменником і режисером Миколою Чирським із січовиків для проведення культурно-освітніх заходів і передвиборчої агітації до Союзу Карпатської України

Селяни читають оголошення результатів виборів. 12 лютого 1939 року. Фото із французького журналу «Pour Vous»

Селяни вкидають бюлетені у виборчі урни. 12 лютого 1939 року. Фото із французького журналу «Pour Vous»

Селяни несуть німецького виборця на голосування. 12 лютого 1939 року. Фото із французького журналу «Pour Vous»

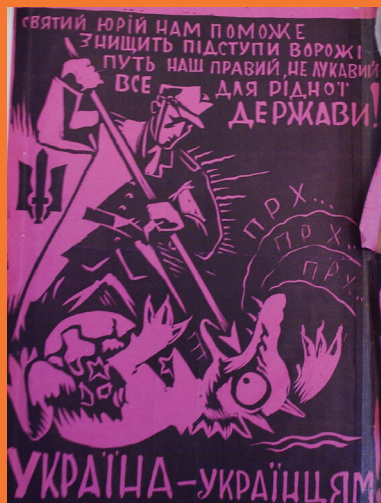
НЕПОРОЗУМІННЯ З ПРАГОЮ

Відносини між українською автономією та Прагою сильно погіршилися після того, як президент Чехо-Словацької республіки Еміль Гаха, без консультацій із Хустом, 16 січня 1939 року призначив міністром внутрішніх справ, фінансів і комунікацій уряду Карпатської України чеського генерала Льва Прхалу. Конфлікт було врегульовано наприкінці січня: сторони зуміли домовитися, що генерал обійме лише посаду міністра комунікацій, однак більшість часу перебуватиме у Празі.

Однак уже 6 березня президент Гаха вдався до чергової реорганізації хустського уряду: звільнив із посади міністра Юліана Ревая та призначив на його місце Степана Клочурака. Генерала Льва Прхалу повторно номіновано міністром внутрішніх справ Карпатської України. Це знову викликало хвилю обурення прем'єр-міністра Августина Волошина, адже цей чеський урядовець був відомий негативним ставленням до федералізації Чехо-Словаччини й намагався за допомогою військової сили втримати ситуацію в Карпатській Україні під своїм контролем. Водночас Прага зволікала з датою проведення першого засідання Союму Карпатської України, остерегаючись посилення там відцентрових тенденцій. Окрім іншого, такою політикою Чехо-Словаччина прагнула нормалізувати свої відносини з сусідніми Угорщиною та Польщею, що були вкрай стурбовані сплеском українського руху в автономному краї.

Головна команда Карпатської Січі після бою 14 березня 1939 року. Оборону проти чехів тут керував полковник Михайло Колодзінський

Контрпропагандистський плакат Карпатської Січі проти призначення чехословацького генерала Льва Прхали третім міністром в уряді Августина Волошина. Січень 1939-го

Лев Прхала, генерал чехословацької армії, міністр внутрішніх справ, комунікацій і фінансів в уряді Карпатської України (16.01.-14.03.1939)

Обстріляний під час боїв 14 березня 1939-го будинок Розенбаума в Хусті, де тримала оборону «Летюча естрада» на чолі з Анатолем Демо-Довгопільським. Фото зроблене 16 березня 1939 року

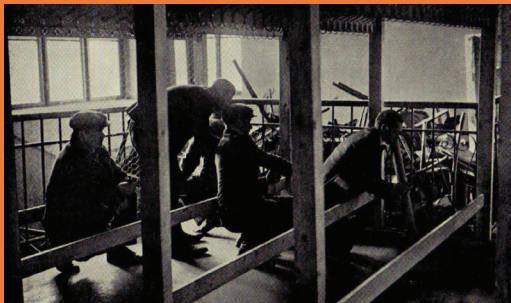
Петро Лисюк, найстарший син режисера Каленика Лисюка, став єдиним громадянином США, який загинув під час збройної сутички з чехами 14 березня 1939 року

Реконструкція протистояння карпатських січовиків із чехословацькою армією. Словаччина, 22 травня 1939-го

Атмосфера стала напружена. 13–14 березня 1939-го в Хусті та його околицях спалахнув збройний конфлікт між карпатськими січовиками та чехословацькими військами. Хто першим відкрив вогонь, сьогодні годі встановити. У відповідь на спробу уряду Волошина видати січовикам зброю зі складів жандармерії, щоб посилити захист кордонів із Угорщиною, генерал Прхала наказав урядовим військам (400–500 осіб, 6 танків, 4 броньованих автомобілі та протитанкова гармата) 14 березня о 6-й ранку атакувати головні січові об'єкти в Хусті: Кіш, «Січову гостиницю», Головну команду, Жіночу Січ і «Летючу естраду». На вулицях міста з'явилися барикади, зав'язалися перестрілки, що тривали 5 год. Конфлікт було врегульовано за посередництва зв'язкових офіцерів. У результаті досягнутої домовленості січовики склали зброю.

Внаслідок збройних сутичок у Хусті та його околицях, за різними даними, загинуло від 50 до 150 січовиків та семеро чехословацьких військовослужбовців. Поранення отримали близько 50 січовиків і 10 чехів. Чехословацькі органи безпеки за підозрою «в антидержавній діяльності» заарештували понад 200 січовиків і діячів українського руху. Чесько-українське збройне протистояння зіграло на руку Угорщині, що розпочала окупацію краю якраз у момент кривавих подій в Хусті.

Січовики забарикадувалися у «Січовій гостинниці» під час чеського штурму. 14 березня 1939 року.

Тіло загиблого Петра Лисюка

«Столи, стільці, ліжка летіли по сходах вниз, затарашували сходи і так забезпечували вхід до штабу. Коли чехи пробували наблизитись до тих сходів, наші оборонці відкривали по них стрільбу. Штаб обкружений з усіх сторін, торкують з чеських танків кулемети, рвуться гранати і рясно обстрілюють штаб рушничним вогнем. Летять долу порозбивані шибки з вікон, обсипаються стіни. (...) Напад цей не був несподіваний, Команда Січи наперед приготувалася до нього і забарикадувала всі підходи, головно пакунками з оджею, які щойно дістали з Америки. Всі кімнати переповнені січовиками. Палають забиті, є дуже багато ранених»

Зі спогадів Василя Филоновича, полковника Армії УНР та учасника оборони «Січової гостинниці» в Хусті 14 березня 1939 року

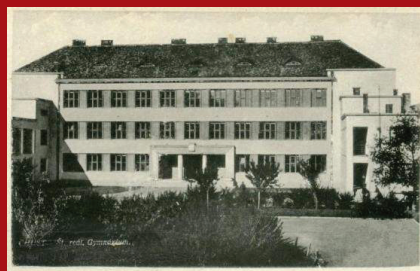
Угорські солдати на тлі Головної команди Карпатської Січі зі слідами обстрілів чехословацьких військ 14 березня 1939-го. Фото зроблене 16 березня того ж року

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА ПРОГОЛОШУЄ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Жителі Будапешта розглядають карту Карпатської України. Орієнтовно 14–15 березня 1939 року

Гімназія в Хусті, де 15 березня 1939 року засідав Сойм Карпатської України

На початку березня 1939-го німецький рейхсканцлер Адольф Гітлер прийняв рішення про остаточну ліквідацію Чехо-Словаччини. Згідно із затвердженим планом, передбачалося, що частини вермахту окупуєть чеські землі – Богемію та Моравію, Словаччина проголосить незалежність під протекторатом Райху, а Угорщині дозволять окупувати Карпатську Україну. 12 березня 1939 року через свого посла у Берліні Будапешт отримав «зелене світло». І вже вранці 14 березня угорські війська за підтримки іррегулярних сил, без оголошення війни, розпочали агресію проти Карпатської України.

14 березня парламент у Братиславі проголосив незалежність Словаччини. Зв'язок між Карпатською Україною та Прагою став проблематичним. Було зрозуміло, що це остаточний крах ЧСР (наступного дня Гітлер поглинув чеські землі, їх перетворено на Протекторат Богемії та Моравії). Під впливом цих подій увечері 14 березня Августин Волошин проголосив Карпатську Україну незалежною державою. Водночас було призначено склад нового уряду: прем'єр-міністр – д-р Августин Волошин, закордонні справи – Юліан Ревай, внутрішні справи – д-р Юрій Перевузік, господарство – Степан Ключурак, фінанси й комунікації – д-р Юлія Брацайко, здоров'я і соціальна опіка – д-р Микола Долина.

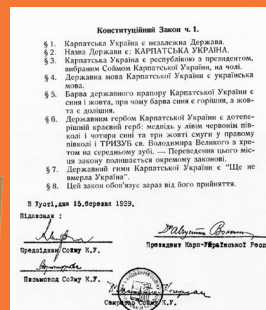
15 березня 1939 року пополудні в Хусті розпочав роботу Сойм Карпатської України. Він офіційно проголосив її незалежність, обрав президентом Августина Волошина, а також ухвалив два закони, що мали статус конституційних і визначали форму державного правління. Урядові новоствореної незалежної Карпато-Української республіки, однак, не судилося приступити до виконання ухвал Союму. Того ж дня угорські війська розпочали загальний наступ на всій її території. Влада Карпатської України разом із новообраним президентом Волошином вимушена була покинути Хуст та емігрувати.

Телеграма прем'єр-міністра Августина Волошина до міністра закордонних справ Чехо-Словаччини Франтішека Хвалковського про проголошення незалежності Карпатської України. Із подякою Празі за 20 років співпраці. 14 березня 1939 року

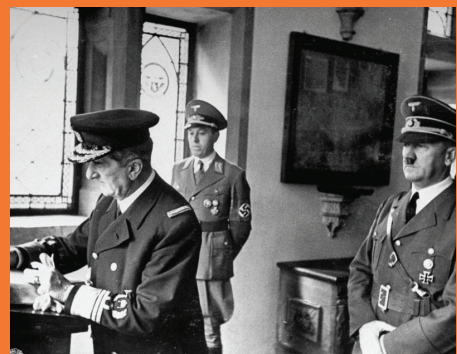
Поштова листівка, випущена з нагоди відкриття Союму Карпатської України. Погашена 15 березня 1939

Конституційний закон Ч. 1, ухвалений 15 березня 1939 року на Соїмі Карпатської України

Крайовий герб Карпатської України

Угорський регент Міклош Горті та німецький рейхсканцлер Адольф Гітлер. Берлін, 1938 рік

Члени уряду Карпатської України на еміграції: Микола Долинай, Каленик Лисюк (режисер), Августин Штефан, Августин Волошин, Юліан Ревай, Володимир Комаринський і Спиридон Довгаль. Прага, кінець травня 1939-го

УРЯД НЕЗАЛЕЖНОЇ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

ЮЛІАН РЕВАЙ
прем'єр-міністр і міністр закордонних справ

СТЕПАН КЛОЧУРАК
міністр господарства та оборони

ЮРІЙ ПЕРЕВУЗНИК
міністр внутрішніх справ

ЮЛІЙ БРАЦЬАЙКО
міністр фінансів і комунікації

МИКОЛА ДОЛИНАЙ
міністр охорони здоров'я та соціальної опіки

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА – НЕЗАЛЕЖНА ДЕРЖАВА

(15-18 березня 1939)

15 березня 1939 року проголошено незалежність Карпатської України. Це наступна спроба відновити суверенітет після Української державності 1917–1921 років

Форма правління:
ПРЕЗИДЕНТСЬКА РЕСПУБЛІКА

ГОЛОВА
президент Августин Волошин

СОЙМ
голова Августин Штефан

УРЯД
прем'єр-міністр та міністр закордонних справ Юліан Ревай

ЗБРОЙНІ СИЛИ:
Національна Оборона Карпатської України — командант полковник Сергій Єфремов

ДЕРЖАВНИЙ ПРАПОР
синьо-жовтий

ДЕРЖАВНИЙ ГЕРБ
Тризуб Св. Володимира у сполученні з крайовим гербом

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН
«Ще не вмерла Україна»

ДЕРЖАВНА МОВА
українська

СТОЛИЦЯ
Хуст

ТЕРИТОРІЯ
11094 км кв.

НАСЕЛЕННЯ
544 000 осіб. 75,9% — українці, 12,8% — євреї, 4,75% — угорці, 3,2% — чехи й словаки, 1,8% — німці

«Ми розбудуємо Карпатську Україну з признанням повних прав і національним меншостям, щоб усі громадяни Карпатської України почувалися щасливими»

Із виступу Августина Волошина на засіданні Союму Карпатської України.
15 березня 1939 року

Президія Союму Карпатської України. Зверху сидять (зліва на право): голова УНО Федір Ревай, голова союму Августин Штефан і секретар Степан Росоха. Знизу — Михайло Кочерган, Юліан Брацьайко та Августин Волошин

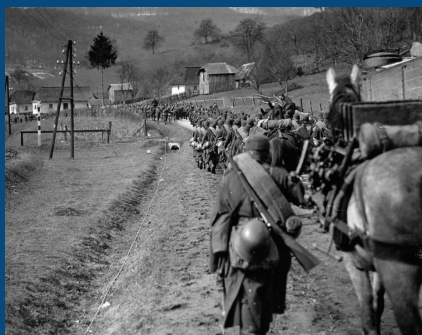
Склад Союму Карпатської України. Із 32 обраних послів у засіданні 15 березня 1939-го змогли взяти участь 22

НА ЗАХИСТІ СВОБОДИ

Група добровольців і січовиків відправляється на угорський фронт. Хуст, 16 березня 1939 р.

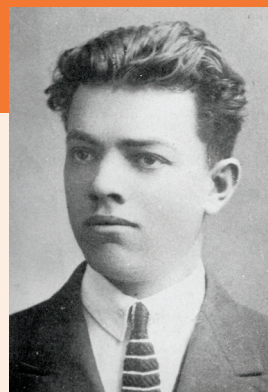
Угорська армія під час окупації Карпатської України». Березень 1939-го

Вранці 15 березня 1939 року міністр оборони уряду незалежної Карпатської України Степан Клочурак видав наказ про створення її збройних сил – Національної оборони Карпатської України – на чолі з полковником Армії УНР Сергієм Єфремовим. Також призначено генеральний штаб у складі 11 осіб під орудою полковника Михайла Колодзінського. Того ж дня було оголошено мобілізаційне звернення до населення держави. Карпатська Січ стала базою для формування збройних сил краю.

Угорський наступ на Карпатську Україну відбувався на трьох стратегічних напрямках: західному, центральному та східному. Чехословацькі війська вели позиційні оборонні бої проти угорських військ лише 14-15 березня 1939-го. Увечері 14 березня вони за наказом із Праги розпочали евакуацію з території краю у бік Словаччини, Польщі й Румунії та перейшли до тактики відступаючого бою. Відтак головний тягар оборони Карпатської України ліг на плечі новосформованих українських збройних відділів.

Степан Клочурак – міністр оборони Карпатської України

Михайло Колодзінський – начальник генерального штабу Національної оборони Карпатської України

Сергій Єфремов – полковник Армії УНР, командант Національної оборони Карпатської України – в однострої Карпатської Січі

Угорський плакат, випущений з нагоди угорської окупації Карпатської України. Адмірал Міклош Горті на білому коні

Угорські війська поблизу Севлюша. Березень 1939-го

Гонвед – угорський військовий, поранений під час боїв у Карпатській Україні. Березень 1939-го

Угорська піхота висаджується в Хусті. 16 березня 1939 року

Угорські танкетки «Ansaldo» на вулицях Хуста. 16 березня 1939 року

Одним із найважливіших став східний напрямок наступу Берегівської військової групи угорських військ – столицю Карпатської України. Найбільш кровопролитні бої відбулися на Севлюсько-Хустському відтинку. Їх кульмінацією став бій на Красному полі поблизу Хуста 16 березня 1939-го. Сучасники порівнювали його з боєм під Крутами в січні 1918 року. Проти кепсько озброєних січовиків і студентів-семінаристів наступала регулярна угорська армія – з танками, літаками, артилерією. Героїчна й самовіддана оборона Севлюша, що за 25 км від Хуста, та його околиць дала змогу провести історичну сесію Союму Карпатської України, де було проголошено її незалежність.

16 березня о 16.00 до Хуста увійшли перші угорські підрозділи. Головні сили січовиків були змушені відступити на схід, до румунського кордону. 18 березня вся територія Карпатської України була окупована угорськими військами. На всіх карпатських перевалах вони досягнули польського кордону. Захист молодого української держави на Закарпатті в березні 1939 року став першим у Центрально-Східній Європі збройним виступом проти агресивних планів Третього Райху та його союзниці – гортистської Угорщини. Повідомлення про збройний опір у Карпатській Україні з'явилися у провідних виданнях світу.

Регент Угорщини адмірал Міклош Горті у військовому госпіталі в Мукачеві відвідує угорських солдатів, поранених під час боїв на Закарпатті. 18 березня 1939 року

Вантажівка застрягла в снігу під час просування угорських військ у Карпатах. Друга половина березня 1939-го

«Рано проснувся, а у Хусті вже стрілянина, вже гуркіт, і це у дворі в нас, ми як діти цікавилися, всі споглядаємо, роти порозкривали, дивимося людей багато. Дві вантажівки роздають зброю – гвинтівки... Роздавали кожному семінаристу, чи хто то там були, хто згодився йти боронити Карпатську Україну. Там роздавали і сухий пайок, комусь давали, і та колона рушила...»

Анастасія Халан (1931 р. н.), с. Верхня Бистра Міжгірського р-ну Закарпатської обл.

«Чому Карпатська Україна, найменший і найслабший шматок Чехословаччини, впала останньою? Нині Хуст окупований угорцями, але навколо міста, в горах “січові стрільці” продовжують боротьбу. Немає сумніву, що ці гарячі верховинці люблять боротися задля самої боротьби. Адже цей примітивний народ вірить, що мусить боронити свою землю до останнього. (...) У цей час вони вже знали, що Гітлер віддав їх мадярам. І це, властиво, робить завзятий опір Січи таким загадковим. Коли Гітлер покинув їх, чому Січ продовжує таку безнадійну боротьбу? Чому мадярська армія зустрічає стільки перешкод в здобутті території, яку обороняють вояки-аматори»

Із статті Енн О'Гари МакКормік, у часописі «The New York Times». 18 березня 1939 року

ОБОРОНА КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

14-18 березня 1939 року

Боротьба Карпатської України проти угорської агресії – перший випадок збройного опору гітлерівським планам з перекривання кордонів у Європі напередодні Другої світової війни. Більше 20 великих і малих боїв з угорськими військами

УГОРСЬКІ СИЛИ VS УКРАЇНСЬКІ СИЛИ

УГОРСЬКІ СИЛИ

«Карпатська група»
генерал-лейтенант
Ференц Сомбатгеї
18 000 бійців

УКРАЇНСЬКІ СИЛИ

Национальна оборона
Карпатської України
полковник Армії УНР
Сергій Єфремов
1 500 бійців

ЧЕХОСЛОВАЦЬКІ СИЛИ

12-та дивізія генерал Олег Свтек
2 батальйони прикордонної охорони
2 700 бійців

ГОЛОВНІ БОЇ

14 березня 1939 р.

біля Горонди і Страбичова
на Мукачівщині

15-16 березня 1939 р.

оборона Кам'яниці, Невицького, Перечина,
Малого Березного та Мирчі на Перечинщині.
Бої за Севлюш, Велику Копаню, Королево,
Веряцю, Сільце, Іршаву

16 березня 1939 р.

найбільший бій поблизу Хуста на Красному
Полі (втрати угорців: 160 вбитих і близько 400
поранених; втрати українців: 230 оборонців
загиноюло і 450 потрапили в полон)

ВТРАТИ УГОРЦІВ

72 вбитих,
144 поранених,
4 зниклих
безвісти,
2 полонених

ВТРАТИ УКРАЇНЦІВ

1500 січовиків убитими
і зниклими безвісти
4500 українських
патріотів стали
жертвами
угорського терору

Партизанська боротьба січовиків проти
угорської окупації тривала до травня,
а подекуди – середини вересня 1939 р.

Евакуація Свалявської торговельної академії у Словаччину. 15 березня 1939 року

Повідомлення у французькій газеті «Le petit journal» про збройний опір у Карпатській Україні. 16 березня 1939 року

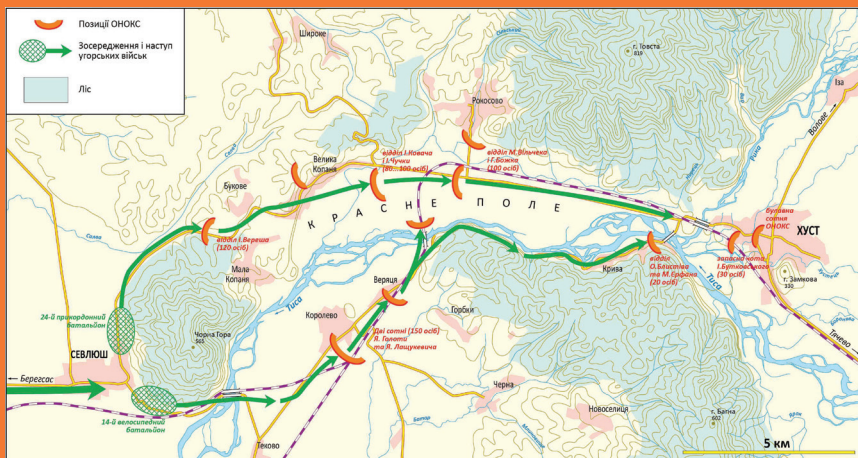
Стаття в московській газеті «Правда» про падіння Карпатської України. 2 квітня 1939 року

Перша шпальта американської газети «The New York Times» із повідомленнями про збройний опір угорським військам у Карпатській Україні. 16 березня 1939 року

Французька газета «Figaro» з інформацією про окупацію Чехо-Словаччини та опір в Карпатській Україні. 16 березня 1939 року

Бій на
Красному полі
16 березня
1939 р.

Окупація угорською армією
Карпатської України
(14-18 березня 1939 р.)

У ПОШУКАХ СОЮЗНИКІВ

Міністр закордонних справ незалежної Карпатської України Юліан Ревая під час телефонної розмови

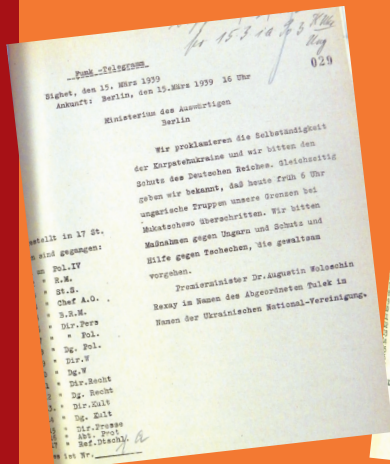
Члени уряду Карпатської України Августин Волошин, Юліан Ревая та Августин Штефан із режисером Калеником Лисюком. Праворуч урядовий автомобіль (номер R-1). Прага, вул. Під Липками, 11, кінець травня 1939 року

Після проголошення незалежності Карпатської України перед її урядом постала нагальна потреба здобути міжнародне визнання та захист від агресії Угорщини. Спираючись на міждержавну договірно-правову базу мюнхенської доби, що гарантувала кордони автономії у складі Чехо-Словацької республіки, Хуст одразу звернувся до Німеччини з проханням про протекторат.

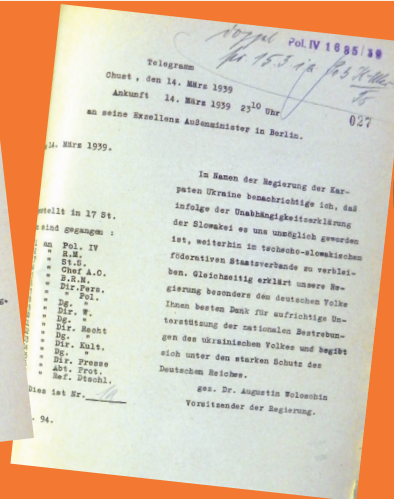
Пополудні 15 березня 1939 року через свого консула в Хусті німецький уряд порадив українській владі «не чинити опору угорському вторгненню, бо німецький уряд у даній ситуації, на жаль, не може взяти Карпатську Україну під протекторат». Однак керівництво Карпатської Січі на чолі з полковником Михайлом Колодзінським відмовилося капітулювати й ухвалило обороняти Карпатську Україну.

Водночас уряд Августина Волошина відчайдушно шукав підтримки в західних столицях. Ще 14 березня його представник у Празі Вікентій Шандор передав американському послу Вільбуру Карру ноту за підписом міністра закордонних справ Карпатської України Юліана Ревая, де той повідомляв про реалізацію її права на самовизначення та проголошення незалежності. Упродовж наступних днів відповідні ноти було надіслано урядам Великої Британії, Франції, Югославії, Румунії та Польщі. Жодна з них не відгукнулася на прохання вжити заходів для врегулювання збройного конфлікту.

Відтак уряд Волошина спробував вступити в переговори з угорським керівництвом. До Будапешта вирушила делегація Карпатської України у складі Юліана Брацайка, Миколи Долиная та Михайла Дутки. Однак із нею в угорській столиці ніхто не захотів вести офіційні переговори.

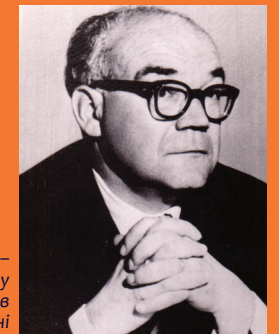
Телеграма Августина Волошина із запитом про протекторат Німеччини над Карпатською Україною. 15.03.1939, 16:00

Телеграма Августина Волошина у Берлін із повідомленням про проголошення незалежності Карпатської України та проханням про надання протекторату. 14.03.1939, 23:10

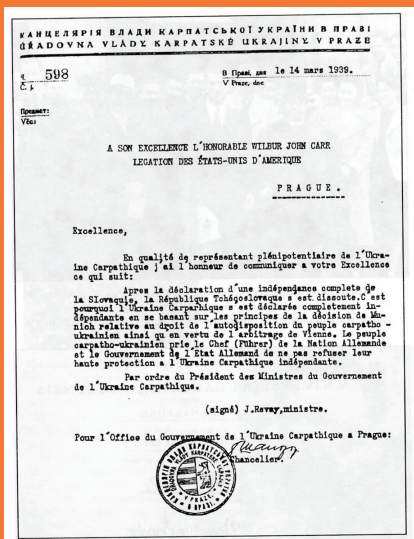

Вікентій Шандор – офіційний представник уряду Карпатської України в Празі

Володимир Стахів – представник уряду Карпатської України в Берліні

Звернення міністра Юліана Ревая до посольства США у Празі з приводу проголошення незалежності Карпатської України. 14 березня 1939 року

Максим Літвінов – радянський нарком закордонних справ у 1930–1933 роках

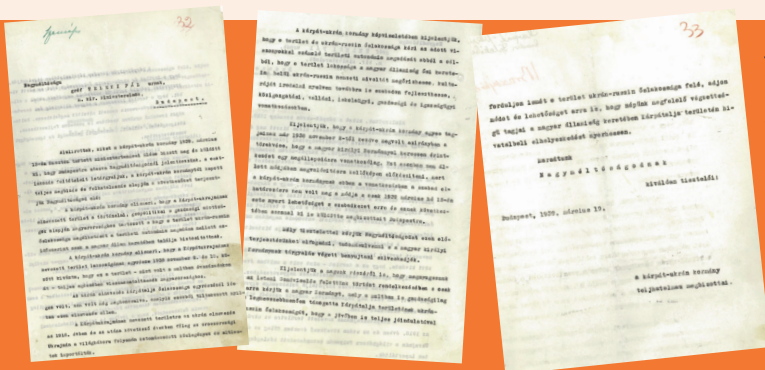
«Вже декілька днів на терені Карпатської України точаться криваві бої без оголошення війни. Уряд Карпатської України апелює до урядів європейських держав з проханням про інтервенцію перед угорським урядом задля припинення бойових дій та врегулювання питання Карпатської України дипломатичним шляхом без непотрібного пролиття крові»

Із телеграми уряду Карпатської України до керівництва США, Великої Британії, Франції, Югославії, Румунії та Польщі. 16 березня 1939 року

За відсутності чітких сигналів із Берліна та Будапешта, керівництво Карпатської України водночас зробило спробу прозондувати ґрунт щодо можливості отримання допомоги з боку сусідньої Румунії. Однак її уряд відхилив прохання Хуста надіслати своєї війська проти угорців.

Єдиною країною, що висловила формальний протест проти вторгнення угорських військ на Закарпаття та порушення «елементарних прав його населення», був СРСР. Однак під час приватної зустрічі з радником німецького посольства в Москві Вернером фон Тіппельскірхом 19 березня 1939-го радянський нарком закордонних справ Максим Літвінов «висловив задоволення щодо анексії Карпатської України Угорщиною». У 1938–1939-му Радянський Союз був сильно стурбований подіями в цьому краї та чутками про ймовірне створення «Великої України» під німецьким протекторатом.

Відмовою від Карпатської України Німеччина продемонструвала, що вона не має наміру використовувати українське питання проти СРСР. Саме міжнародні події довкола Карпатської України стали першим майданчиком, де протестовано можливість німецько-радянського альянсу. Кульмінацією цих пошуків стало підписання в Москві 23 серпня 1939-го пакту Молотова-Ріббентропа між СРСР та Німеччиною, що розв'язав руки Гітлерові для початку Другої світової війни.

Лист уповноважених уряду Карпатської України до прем'єр-міністра Угорщини Пала Телекі. 19 березня 1939-го

ПЕРШІ ПАРТИЗАНИ В КАРПАТАХ

«Офіцери та рядові члени відділі Січі були в особливо скрутній ситуації через те, що, по-перше, вони завжди займали агресивну та ворожу позицію до угорців, а отже, не могли очікувати пощади від них, з другого ж боку, серед українців у Польщі та Румунії спостерігалися обнадійливі підривні рухи (багато з них були насправді політичними емігрантами з тих країн), і тому не могли розраховувати на статус біженця у разі переходу через кордон на польську та румунську територію. Повідомляється, що багато з них не мали іншого виходу, як йти в гори, де їх зараз “зачищають” угорські патрулі»

*Із донесення генерального консула США у Празі Ірвінга Ліннела.
Кінець березня 1939 року*

Попри поразку у протистоянні з угорськими регулярними військами, опір карпатських січовиків не припинився після 18 березня 1939-го. Окремі перестрілки з угорськими військами, зокрема на Рахівщині, тривали до 23 березня. До середини травня у важкодоступних гірських районах Карпат окремі групи січовиків вели партизанську боротьбу. Відійшовши в гори, вони дотримувалися тактики «малої війни». Офіційні угорські документи фіксують цілу низку партизанських акцій у той час.

17 березня 1939 року угорські війська розбили одну групу січовиків між Бедевлею і Тячевом, а другу – в районі Тересви. У Нересниці на Тячівщині партизани знищили вітальну браму з угорськими прапорами, споруджену з нагоди вступу туди гонведів. Такі ж акції відбулися в Ганичах, Калинах та Дубовому. В останньому січовики розбили місцеву угорську сторожу.

У горах між Великим Бичковим, Кобилецькою та Квасівською Полянками й Раховом діяли партизанські загони під керівництвом поручника В. Крупа, члена Головної команди Карпатської Січі Степана Росохи та хорунжого О. Ворохти. Вони нападали на угорські адміністративні органи та відділення жандармерії в селах, зривали угорські прапори, вбивали жандармів і гонведів, поширювали листівки із закликом чинити опір окупантам.

Партизанів активно підтримувало місцеве населення – у відповідь на масові репресії та окупаційну політику угорців у краї. На Рахівщині партизани О. Ворохти переховувалися від угорської влади аж до середини вересня 1939 року.

Генеральний штаб угорської армії наказав провести низку бойових операцій із «очищення» зайнятої території краю «від чужорідних елементів» та звітувати про це кожні десять днів. Було збільшено кількість окупаційних військ у деяких округах, а також чисельність жандармського корпусу.

Партизанська боротьба січовиків була символічним продовженням збройного опору угорським окупантам. Із другого ж боку, вони опинилися в безвиході після поразки Карпатської України та перед загрозою неминучих репресій як від угорців, так і сусідніх Польщі та Румунії.

Карпатські січовики в лісі. Реконструкція для фільму «Трагедія Карпатської України»

Угорські кінні жандарми

Партизани в горах. Кадр із фільму «Срібна земля. Хроніка Карпатської України (1919-1939)» режисера Тараса Химича

ВІД КАРПАТСЬКОЇ СІЧІ ДО УПА

РОМАН ШУХЕВИЧ

(«Тарас Чупринка»), резервист мобілізаційного відділу, чотар ОНОКС «Борис Шукла» — Головний командир УПА (1943–1950), генерал-хорунжий

ОЛЕКСА ГАСИН

(«Лидар»), плашавник, канцеляр військового штабу ОНОКС — шеф Головного військового штабу УПА (1945–1949), генерал-хорунжий

ІВАН БУТКОВСЬКИЙ

(«Гуцул»), аспрант військового штабу ОНОКС — командир 4-ї ВО «Боварія» УПА—Захід (1944), підполковник

МАРТИН-ВАСИЛЬ МІЗЕРНИЙ

(«Рен»), командир чоти ОНОКС — командир Лемківського куреня УПА та ТВ «Лемко» (1944–1947), сотник

ІВАН КЕДЮЛИЧ

(«Чубчик», «Добеля»), поручик військового штабу ОНОКС — командир 19-го ТВ 3-ї Воєнної Округи «Лисона» УПА—Захід (1945)

ІВАН БЕЛЕЙОВИЧ

(«Дзвінчук»), січовик рахівського коша ОНОКС — командир 5-ї ВО «Макіака» УПА—Захід (1944), сотник

ЮРІЙ ЛОПАТИНСЬКИЙ

(«Калина»), поручик військового штабу ОНОКС, командир підстаршицької школи в Хусті — член Головного військового штабу УПА (1944), підполковник

ВОЛОДИМИР ЩИГЕЛЬСЬКИЙ

(«Бурган»), вістун — командир сотні «Ударинок» (1944–1947), поручик

Осередки партизанської боротьби у Карпатській Україні

«Населення дуже боляче сприйняв прихід мадярів на Гуцульщину, особливо молодь дуже переживала, що пропала наша Карпатська Україна, виступала проти них, виступали, писали листівки, і в цих листівках писалось: «За мадярську солонину не віддамо Карпатську Україну». І ці листівки приклеювали на видних місцях...»

Василь Пінаш (1922–2018), с. Косівська Поляна Рахівського р-ну Закарпатської обл.

«Прийшли мадяри, ми уже були застрашені, бо мадяри ходили та шукали ще повстанців, у нас ховалися повстанці, у Росищі та й в Косовській Полянці, та мадяри всюди ходили»

Іван Мирон (1929 р. н.), с. Росишка Рахівського р-ну Закарпатської обл.

«Згідно з донесеннями, угорські війська в цей час іще не ліквідували відділів січовиків, які не тільки обороняються, але й здійснюють напади, що супроводжуються втратами з угорської сторони»

Із комунікату МВС Польщі.
31 березня 1939 року

ОКУПАЦІЯ: РЕПРЕСІЇ ТА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ

Угорські терористи над тілами вбитих захисників Карпатської України поблизу Хуста. Друга половина березня 1939 року

Розстріл гонведями прив'язаного до дерева січовика. Весна 1939-го

Угорські воїки над тілом вбитого січовика. Околиці Хуста, друга половина березня 1939-го

Оборонці Карпатської України, заколоті угорцями в імprovізованому шпиталі у Кривій

Олександр Блистів, інструктор Хустського коша Карпатської Січі, розстріляний угорцями

Угорський концтабір Вор'юлопош поблизу Ниредьгази, де у квітні-липні 1939-го утримувано полонених січовиків

18 березня 1939 року угорська окупаційна влада запровадила на Закарпатті воєнний стан й утворила військову адміністрацію на чолі з генералом Бейлою Новаковичем. Каральні органи взялися за «очищення» краю від «небажаних елементів». При цьому порушено міжнародне законодавство щодо поводження з полоненими, трактуючи січовиків як «бандитів» і «терористів».

У перші місяці окупації жертвами угорських репресій і воєнних злочинів стали різні категорії місцевої людності. Та найжорстокіше переслідувано січовиків, національно свідому інтелігенцію, колишніх державних і партійних діячів Карпатської України, духовенство. Для полонених січовиків та арештованих українських діячів створено в'язниці і табори у Кривій, Хусті, Тячеві, Великому Бичкові, Рахові, Сваляві, Воловому, Великому Березному та ін. Після допитів і тортур багатьох полонених розстрілювали в лісах або вивозили до Тиси та скидали тіла в річку. Один із керівників хустських січовиків, Олександр Блистів («Гайдамака»), у хустській в'язниці перед смертю шпилькою проколів собі палець і кров'ю написав записку: «Я, Олександр Блистів, 22-річний з Хуста, іду на смерть за те, що любив свою рідну Україну».

У середині квітня 1939-го близько тисячі в'язнів із Закарпаття перевезли до угорського концтабору в селі Вор'юлопош біля Ниредьгази. Тортури, побиття та знущання над ними тривали там до травня того року. Частина полонених січовиків-галичан угорські військові та жандарми передали польській стороні. 18 березня 1939-го їх окремими групами розстріляли на Верещькому перевалі (за деякими даними, до 500–600 осіб). Іншу групу галичан (30–40 осіб) поляки й угорці стратили на Яблунецькому (Татарському) перевалі поблизу Ясіні 23 березня. Через місяць їхню долю розділили ще 60 січовиків, яких польські військові розстріляли 21 квітня 1939-го на Ужоцькому перевалі.

Польща, прагнучи задушити центр українського руху на Закарпатті – у неї під боком, усіляко сприяла Угорщині в окупації краю. У середині березня 1939 року вона висунула свої війська до кордону з Карпатською Україною. Вони мали не допустити, щоб на територію Польщі проникли групи українських політичних і військових втікачів.

Польський та угорський офіцери на спільному кордоні. Березень 1939 року

Зустріч угорських і польських військ на Верецькому перевалі. 16 березня 1939 року

Братання угорських і польських солдатів із нагоди встановлення спільного міждержавного кордону в Карпатах. Березень 1939-го

Група полонених січовиків (30–40 осіб), яких конвоюють до місця розстрілу поблизу Татарського перевалу. 22–23 березня 1939 року

Угорські вояки після розстрілу січовиків-галичан на Татарському перевалі поблизу с. Ясіня. 23 березня 1939 року

Хрест загиблим карпатським січовикам на Верецькому перевалі

Меморіал героям Карпатської України на Верецькому перевалі

Юрій Сливка (1930-2017 р. н.), с. Нове Давидково Мукачівського р-ну Закарпатської обл.

Спільна угорсько-польська комісія над тілами загиблих січовиків

«І от в нашому селі появилися мадярські жандарми. Вони були цікаво одягнуті, шапка в них була, а на шапці були пір'я – кукфта. Вони справляли якесь дивне враження на нас дітей, бо ми це перший раз бачили. І ось ті жандарми арештували багатьох січовиків і активних учасників визвольного руху і всіх їх завели у сільську хату. Ця сільська хата була недалеко від нашого двору, і ми мали можливість чути, як мадярські жандарми допитували. Потім уже ми дізналися, що голки під нігті забивали і так далі – ну, просто знущалися над січовиками»

Каленик Лисюк (Василь Лепикаш) – політичний і військовий діяч, колекціонер, меценат – народився 1887-го у с. Велика Бубнівка Подільської губернії (нині Гайсинського р-ну Вінницької обл.). У часи Української державності 1917–1921 років – один із організаторів Вільного козацтва, вояк Армії УНР, учасник Першого Зимового походу. Із 1920-го – на еміграції. Якийсь час працював дипломатичним кур'єром при Уряді УНР в екзилі. 1923 року перебрався до США. Тримав крамницю поштових марок, уклав декілька філателістичних каталогів. Фінансово підтримував Музей визвольної боротьби України у Празі, Будинок інвалідів у Львові, Український інститут у Берліні, Українську господарську академію в Подебрадах, Товариство українських старшин.

На початку березня 1939 року разом із старшим сином Петром прибув у Карпатську Україну, щоби створити документальну стрічку про історичні події, що тоді відбувалися у краї. Операторські зйомки до 14 березня 1939-го здійснював син Петро, а після його трагічної загибелі роботу продовжив сам Каленик Лисюк. Після ліквідації Музею визвольної боротьби України 1948-го він заснував в американському місті Онтаріо Український національний музей (офіційно відкритий 1954-го), якому передав власну колекцію книжок, документів та історичних реліквій (понад 2 тис. одиниць).

Фільм Каленика Лисюка «Трагедія Карпатської України» складається з двох частин. Перша – географічний, історичний та етнографічно-культурний екскурси про Підкарпатську Русь. Друга – про події 1939-го у Карпатській Україні. Кульмінацією стрічки є історичне засідання її Союму 15 березня 1939 року, де було проголошено незалежність Карпатської України. Попри те, що його син Петро лежав іще у труні, Каленик Лисюк відзняв і зробив фонографічний запис історичних засідань парламенту Карпатської України. Завдяки цьому залишив нащадкам першу фіксацію на кіноплівку акта проголошення української самостійності у ХХ ст.

ЗАФІЛЬМОВАНА ІСТОРІЯ

Для зйомок фільму Каленик Лисюк використовував камеру чехословацької кінокомпанії «Aktualita»

Режисер Каленик Лисюк і його знімальна група під час кінореконструкції боїв між карпатськими січовиками та чехословацькими військами. Східна Словаччина, 20 травня 1939 року

Перерва на обід. Члени Карпатської Січі й інші учасники реконструкції

Учасники зйомок реконструкції боїв між січовиками та чехословацькими військами виїжджають зі словацької казарми

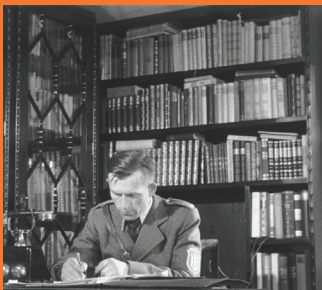
Кулеметники в дії

Січовики на оборонній позиції

Августин Волошин та Августин Штефан під час зйомок епізоду для фільму «Трагедія Карпатської України». Прага, травень 1939-го

Канцелярія прем'єр-міністра Августина Волошина

Степан Клочурак та Августин Волошин під час зйомок кадрів для фільму «Трагедія Карпатської України». Прага, травень 1939-го

Щоб відтворити історичні події, відзняти які забракло часу через стрімку угорську окупацію краю, Лисюк вдався до реконструкції. У травні 1939-го він зробив декілька постановочних зйомок: «засідання» уряду Карпатської України, «телефонні перемовини» Августина Волошина з Юліаном Реваєм і Львом Прхалою, «канцелярія прем'єр-міністра», «бої» карпатських січовиків із чехословацькими військами. 1942 року документальний фільм-хроніка «Трагедія Карпатської України» з англійськими коментарями було змонтовано в кіностудії Василя Авраменка у Нью-Йорку. Його неодноразово демонстровано серед української діаспори США та Канади.

Помер Каленик Лисюк 1980-го.

Епізоди з кінореконструкції для фільму «Трагедія Карпатської України», відзняті у Східній Словаччині

Інсценування роззброєння групою січовиків вантажівки з чехословацькими військами

«Це вже не ті українці, яких я знав з боротьби в 1919 чи 1920 році. Це справжні велетні. Вони нас переросли. Це треба було бачити власними очима, щоб їх оцінити, щоб оцінити отих дітей, що без зброї, одягу, надії на поміч і надії на перемогу так по-геройськи бились і так по-геройськи умирати в нерівнім бою. Бо ж коли полонених розстрілювали, то вони, вмираючи, ще видавали оклики "Слава Україні!"»

Із листа Каленика Лисюка до редакції американської газети «Свобода». 18 квітня 1939 року

ЗАБОРОНЕНА ПАМ'ЯТЬ

Багатотисячна колона прямує дорогою Велика Копаня – Хуст до Красного поля, де вшановували пам'ять загиблих карпатських січовиків.
15 березня 1990 року

Виступ Омеляна Росула на відкритті пам'ятника о. Августинові Волошину в Ужгороді. 2004 рік

Попри намагання угорської влади знищити пам'ять про події Карпатської України, по ній залишилася багата фольклорна спадщина. У численних піснях, народних переказах і віршах оспівувано героїчну й жертвну боротьбу карпатських січовиків, оплакувано їхню трагедію та змальовувано звірства угорських окупантів. Одна з перших акцій вшанування пам'яті полеглих українських воїнів – спроба підпілля ОУН у другу річницю проголошення незалежності Карпатської України, 15 березня 1941-го, вивисити на Замковій горі в Хусті замість угорського триколюру синьо-жовтий прапор і встановити меморіальний хрест на Красному полі з надписом «Борцям за волю України!». Акція була резонансна. Угорська жандармерія та контррозвідка викрили й інтернували причетних до неї та взяли під посилений нагляд увесь націоналістичний рух у краї.

Після встановлення на Закарпатті радянської влади в 1944–1945-му комуністичний режим розгорнув репресії проти активних учасників розбудови Карпатської України. За ґратами опинилися її президент Августин Волошин, колишні члени її уряду та Союму, командири Карпатської Січі, члени партії УНО та ОУН, активісти «Просвіти», «Пласту», «Січі» тощо. На десятиліття всякі згадки про Карпатську Україну, її провідників і героїв було заборонено. А якщо і згадувано – то лише, щоб укотре «затаврувати». Відзначати річницю проголошення незалежності Карпатської України було можливо тільки у Вільному світі, куди емігрувала частина її діячів. Саме вони започаткували на Заході традицію вшанування пам'яті березневих подій 1939 року.

Святування 35-ї річниці проголошення незалежності Карпатської України. Серед присутніх у президії о. Степан Сабол, колишній міністр Карпатської України Юліан Ревай, колишній член Головної команди ОНОКС Степан Росоха, дослідник Карпатської України Петро Стерчо. Торонто, 1974 рік

Панахиду за загиблими січовиками відправляє греко-католицький єпископ Іван (Маргітич) разом із православними священиками із с. Ізи. 15 березня 1990 року

Учасники панахиди за загиблими оборонцями Карпатської України на Красному полі під Хустом. 15 березня 1990 року

Заборона на пам'ять про Карпатську Україну зійшла нанівець лише у період «перебудови» та розпаду СРСР. Один із перших масових заходів ушанування відбувся 15 березня 1990-го на Красному полі коло Хуста з ініціативи Народного руху України. 1991 року було реабілітовано ключових діячів Карпатської України, зокрема й її президента Августина Волошина.

Із агресією Росії проти України 2014-го, продовжуючи військові традиції Карпатської України, на сході України створено окрему зведену штурмову роту «Карпатська Січ» (командир – Олег Куцин). Цей підрозділ взяв участь в обороні Донецького аеропорту, боях за Піски, шахту «Бутовка», Водяне, Опитне, Первомайськ, Вуглегірськ, Дебальцеве, Мар'їнку, Авдіївку та ін.

Окрема зведена штурмова рота «Карпатська Січ». 2016-й

*В тисяч дев'ятсот тридцять
дев'ятому році
Сталася сумна година:
Спалахнула вогнем, забряжчала
мечем
Закарпатська Україна.*

*Ой там батько Волошин, він зби-
рає всіх старшин
На нараду важкую.
Ой там радяться вони, щоб січовії
стрільці
Стали разом всі до бою.*

*Вже забрали на фронт і старих, і
жінок
Ще й дітей десятилітніх.
Сила трупів там лягла і кров свою
пролила,
Кров лилася там рікою.*

*Вже ся чехи в Хусті б'ють, мадяри
здаду йдуть,
Посилають ультимати,
Щоб народ ся піддав і всю зброю
віддав,
Інакше добра не ждати.*

*А ти, брате, не журись, на Карпа-
ти подивись,
На їх долю сумную.
З тої крові виросте покоління
молоде,
Загартоване до бою.*

*Із пісні «В тисяч дев'ятсот
тридцять дев'ятому році»*

ЗМІСТ

ПРОЩАННЯ З ІМПЕРІЄЮ	1
ПІД УРЯДУВАННЯМ ПРАГИ.....	4
ПРОГОЛОШЕННЯ АВТОНОМІЇ.....	6
АВГУСТИН ВОЛОШИН: ВІД УЧИТЕЛЯ ДО ПРЕЗИДЕНТА.....	8
АНЕКСІЯ ПЕРШОЇ СТОЛИЦІ.....	10
ТВОРЕННЯ ДЕРЖАВИ.....	12
КУЛЬТУРНЕ ВІДРОДЖЕННЯ	14
«ПОЛЯК І МАДЯР - ДВА БРАТАНКИ»	16
ДО ЗБРОЇ: ТВОРЕННЯ ВЛАСНОГО ВІЙСЬКА.....	19
В ЕПІЦЕНТРІ МІЖНАРОДНОЇ УВАГИ.....	22
СВЯТО СОБОРНОСТІ В ХУСТІ.....	24
ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ.....	27
НЕПОРОЗУМІННЯ З ПРАГОЮ.....	30
КАРПАТСЬКА УКРАЇНА ПРОГОЛОШУЄ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ	32
НА ЗАХИСТІ СВОБОДИ	34
У ПОШУКАХ СОЮЗНИКІВ	38
ПЕРШІ ПАРТИЗАНИ В КАРПАТАХ	40
ОКУПАЦІЯ: РЕПРЕСІЇ ТА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ.....	42
ЗАФІЛЬМОВАНА ІСТОРІЯ.....	44
ЗАБОРОНЕНА ПАМ'ЯТЬ.....	46

ХАЙ
ЖИВЕ!

УКРАЇНСЬКА ЗАКАРПАТСЬКА
ДЕРЖАВА!

М.

